БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТЫЖЫНАР!

ШЫН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынның Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттериниң, ажылчы чоннар депутаттарының область Совединиң органы

1926 чылда үндезилетинген

1953 ОКТЯБРЬ 22 ЧЕТВЕРГ № 206 (2891)

ӨРТЭЭ 20 коп.

БО ХҮНГҮ СОЛУНДА:

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНДЕ (1 арын).

Садыг ажылдакчыларының бүгү-делегей чөвүлел хуралы (1 арын).

Аңныыр сезону эгелээн (1 арын).

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: **М. Серен-Доржу.** — Партияның ажыл-агыйында корум-чурумну тургузар (2 арын).

Областың колхозтарында, совхозтарында мал кыштагладыышкынынга белеткелдиң чоруп турары болгаш мал кыштагладыышкының эрттирер талазы-биле сорулгалар дугайында (2 арын).

Ажылчы чоннуң культурлуг негелделерин хандырары —амгы үениң чугула сорулгазы (3 арын).

КРИТИКА БОЛГАШ БИБЛИОГРАФИЯ: **В. Натпит-оол, А. Хертек.** —Тыва улустуң үлегер сөстериниң болгаш домактарының баштайгы чыылдазы (3 арын).

Редакцияга чагаалар (3 арын).

Улус демократиязының чурттарында (4 арын).

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ: **П. Черкашин.**—Кижиниң кадыынга тапкының хоразы (4 арын).

Профэвилелдериниң Бүгү-делегей конгрези (4 арын).

Өөредилгениң баштайгы хүннериниң четпестерин чайладыр

Политшколаларга, бөлгүмнерге, партияның кежээки школаларына, партия чырыдыышкынының бүгү четкизинге баштайгы кичээлдер болгулаан. Партия чырыдыышкынының системазынга өөредилге чылының эгези—партия организацияларының амыдыралында улуг болуушкун, чүге дээрге коммунистерниң политиктиг өөредилгези — оларның идейполитиктиг өзүлдезиниң кол негелдези болур. Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвес кадрларның политиктиг медерелиниң болгаш идеилиг каңналыышкынының деңнелинден коммунистиг тургузуушкуннуң сорулгаларын шиитпирлээринге оларның идепкейлиг болуру хамааржыр.

Коммунистиг партия коммунистерниң болгаш бистиң кадрларывыстың марксисчи-ленинчи кижизидилгезиниң айтырыынче кезээде улуг сагыш салып келген болгаш салып турар. Боттарының теоретиктиг билиин бедидери дээш могат чокка ажылдаарын коммунистерден болгаш бүгү кадрлардан партия негеп турар. Кадрларның өөрениринге бүгү таарымчалыг баидалдарны партия тургузуп берген. Партия чырыдыышкынының калбак четкизи организастатынган. Марксизм-ленинизмниң классиктериниң чогаалдарын болгаш көргүзүг материалдарын каигамчык хөй тиражтарга үндүрген. Пропагандист кадрларны белеткээринге дыка хөй акша-мөңгүнү үндүрүп берип турар.

Партия чырыдыышкынының четкизинде чаа өөредилге чылынга белеткенмишаан, областың партия организациязы элээн ажылды чоруткан. Партияның райкомнары болгаш эге организациялары партия чырыдыышкынының четкизиң элээн организастыг четчелээн. Пропагандист кадрларны белеткээринге улуг кичээнгей салдынган. СЭКП обкомунуң чанынга организастатынган курстарга 200 ажыг пропагандистер, партияның кежээки школаларының башкылары болгаш консультантылар өөренип эрткен. Ол чорук пропагандистерниң составын теория талазынга эки белеткелдиг кадрлар-биле долдуруп, элээн экижидер арганы берген.

Ындыг болза-даа, партияның чамдык райкомнары болгаш эге организациялар өөредилге чылын организастыг эгелээринче чогуур кичээнгей салбаан болгаш СЭКП ТК-ның база обкомнуң айтыышкыннарын күүсетпээн деп үвени партия чырыдыышкынының четкизинде баштайгы кичээлдер көргүскен. Өвүр, Барыын-Хемчик, Кызыл районнарның, Кызыл хоорайның чамдык организацияларынга кичээлдер болбаан. Областың көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелелинде партия организациязынга (секретары эш Конгар) кичээл эгелээр дугайын коммунистерге баш бурунгаар дыңнатпаанындан октябрь 1-де кичээл болбаан. Бии-Хем МТС-зинге болгаш Бии-Хем районнуң чамдык колхозтарынга кичээл болбаан.

Кызыл районга партия райкомунуң талазындан контроль чок болганы-биле элээн хөй политшколалар болгаш бөлгүмнер кичээлин мынчага чедир эгелевээннер. Партия райкому болгаш оон секретары эш Ензак ындыг байдал-биле эптежип турар.

Партия чырыдыышкынының четкизинде өөредилге чылының эгезинде болган четпестер болгаш алдагдалдар болза, партия чырыдыышкынының системазынга эрткен өөредилге чылында болган улуг четпестерден чогуур түңнелдерни партияның чамдык комитеттери болгаш оларның удуртукчулары кылбаан дээрзин херечилеп турар.

Эрткен өөредилге чылының улуг четпестериниң бирээзи болза, дыңнакчыларның болгаш пропагандистерниң шыңгыы сагылга-чурумнуг болурун партия комитеттери өөредилге чылының эгезинде-ле чедип албааны, политшколаларның болгаш бөлгүмнерниң ажылын чогуурубиле контрольдаарын боттандырбааны болур. Чогум-на шак оон ужурунда Улуг-Хем районга дыка хөй политшколалар болгаш бөлгүмнер өөредилге программазын дооспайн барганнар.

Партия райкомнарының болгаш эге организацияларының сорулгазы болза, баштайгы хүннерде болгулаан кичээлдерниң түңнелин үндүрүп турган, бар четпестерни ханызы-биле илередип, политшкола болгаш бөлгүм бүрүзүнге болган четпестерни, алдагдалдарны эдериниң хемчеглериң алыры болур. Организастаашкын талазында четпестерни чайладып тура, политшколаларда, бөлгүмнерде болгаш кежээки партшколаларда өөредилгениң шынарын бедидеринче онза кичээнгей салыр херек. Кичээлдерниң шынары, идейлиг утказы партияның кол негелдезинин түүлү болур деп үвени кезээде сактып чорууру тоң чугула.

Коммунистиг партияның теориязын болгаш төөгүзүн өөренирде шээжилеп доктаадыр чорукту болдурбас ужурлуг. Партияның теориязын болгаш төөгүзүн өөренири үлетшүрнү, көдээ ажыл-агыйны улам ынай хөгжүдер, колхозтарның организас, ажыл-агый быжыгыышкынының болгаш ниити ажыл-агыйының өзүлдезиниң талазынга партия организацияларының сорулгаларын ханы чырыдары-биле капсыржыр ужурлуг. Пропагандистерниң ажылының практиказынга марксизм-ленинизмни бөдүүнчүдер, вульгаризастаар чорукту болдурбас, төөгүге партияның, массаларның болгаш тус-тус кижилерниң ролюнуң айтырыын шын тайылбырлаар, төөгүнүң ёзулуг тургузукчузу,—улустуң шиитпирлиг ролюн, коммунизмни тургузары дээш демиселге совет улустуң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү болур Коммунистиг партияның ролюн көргүзер херек.

Лекция пропагандазында бар четпестерни чайладыры партия организацияларының сонгаарлатынмас сорулгазы болур. Лекция пропагандазы партияның теориязын болгаш төөгүзүн бистиң кадрларывыстың ханызы-биле шиигээдип алырынга дөгүм болур ужурлуг. Марксисчи-ленинчи теорияны бот-кичээл-биле өөренип турарларга лекцияларны үргүлчү кылып берип турар херек.

Партияның райкомнары, оларның пропаганда болгаш агитация килдистери партия чырыдыышкынының четкизинин ажылын хүн-бүрү контрольдаар, пропагандист кадрларның ажылынга дузалаар ужурлуг.

Өөредилгениң баштайгы хүннеринде болган четпестерни узуткааш, пропаганда ажылының шынарын бедиткеш, бистер кадрларның идейлиг өзүлдезиниң болгаш кижизидилгезиниң херээнге, коммунистиг тургузуушкунга оларның идепкейлиг киржир чоруунга улуг чедиишкиннерни чедип ап шыдаар бис.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНДЕ

* * *

Көдээге кино чуруктар

ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң кинофикацияның болгаш кинопрокаттың кол эргелели көдээ ажыл-агыйның дуржулгазының дугайында киноларның тиражын дыка улгатырып турар.

«Көдээ ажыл-агыйның чаа үүлдери» деп № 9 өңнүг эртем-нептерелдиг чаа журналдың 1000 хоолгазын Москвадан чурттун янзы-бүрү районнарынче чоруткан. Ында Москва чоогунуң колхозтарында картофельди болгаш ногааларны дөроелчин-уяланчак арга-биле тарып турарының дугайын чугаалап турар. Тускай эртемниглерниң бедик үнелээшкинин ап турар шак ол кинодокумент ийи муң экземпляр ажыг кылдыр үнүп турар. Ол эвилелдешкен республикаларның улустарының дылдарынга очулдуртунар. Ол чорук кино чурукту бүгү көдээ черлерге часкы тарылганың эгезинге чедир көргүзеринге дузалаар.

«Колхозтар даргаларының школазы», «Көдээ механизаторларның школазы», «Бедик саалданы канчап чедип алырыл» деп база көдээ ажыл-агый дугайында өске-даа шупту 15 чаа кино чуруктар хөй-хөй тиражтарлыг үнүп турар.

Колхозчу шөлдериң ажыл-ишчилериниң чедиишкиннериниң дугайында киноларның көргүзүүн улам калбартыр хемчеглерни ССРЭ-ниң Культура министерствозу айыткан, 1954 чылда элээн каш муң улуг суурларга көжер киноларның орнунга турум киноларның оран-бажыңнарын дерип белеткээн турар.

(СЭТА).

Эки шынарлыг хөй пөстер дээш

ГРОДНО. Нарын сукно кылыр комбинаттың ажылчыннары Улуг Октябрьның 36 чыл оюнга алдар кылдыр алган хүлээлгелерин күүсетпишаан, чүс-чүс метр эки шынарлыг пөстерни онаалдадан ажыр хүн бүрү кылып үндүрүп турар.

Октябрь 9-та бүдүрүлге бүгү көргүзүглериниң талазы-биле он айларның программазын күүсеткен. Планга немей 70 муң метр ажыг пөс кылдынган. Продукцияның шынары дыка экижээн болгаш оон ассортименти калбарган. Бир дугаар сорттун кылыгларын бүдүрүп үндүрериниң талазы-биле онаалда 5,5 хуу ажыр күүсетинген.

Чиг-эттиң болгаш материалдарның камныг эдилели дээш демисел бүдүрүлгеде чедиишкинниг чоруп турар. Чүгле сентябрьда пөсчүлер 2600 ажыг килограмм пөс-таавыны камнап алган.

(СЭТА).

Заполярьеде ногаалар

СЫКТЫВКАР. Заполярьениң Воркутазында теплица (ногааны чылыглап өстүреринин) ажыл-агыйы калбарып турар, үш чыл бурунгаар хоорайның теплицаларынга 34 тонна ногааларны өстүрген. Бо чылын садыг организациялары 142 тонна ажыг ногааларны теплицалардан алганнар. Чүгле огурецтерни болгаш томаттарны 47 тонну шахтёрларга саткан. Бүдүн чылдың дургузунда Воркутага согунаны садып турар. Чайын хоорайның чонунга 30 тонна редисти, салатты, укронну садыглаан.

(СЭТА).

* * *

ШЕФ ДУЗАЛАМЧЫЗЫ

СТАЛИНО. Сталинонуң партия обкомунга партия хооркомнарының болгаш райкомнарының секретарларының чөвүлел хуралы болуп эргкен, аңаа көдээ ажыл-агыйга шеф дузаламчызын көргүзериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Ново-Краматорскиниң Сталин аттыг заводунуң машина тудугжулары шефке алганы Александровский районнуң колхозтарынга суг шыгжаар черлерни, мал чеми бусталдырар үүлдерни, парниктиг рамаларны, ферма иштиниң транспортунуң дериг-херекселдерин белеткеп берип турар. Ол бүдүрүлге шефке алганы колхозтарга болгаш МТС-терге 700 муң рубльдиң янзы-бүрү ажылдарын кылып бээр. Куйбышев аттыг металлургия заводу, Бугаев аттыг цемент заводу, Старо-Краматорскиниң Орджоникидзе аттыг заводу болгаш өске-даа черлер көдээниң чагыгларын ол ышкаш күүседип турар.

Сталинонуң заводтары болгаш шахталары Ольгинский, Больше-Новоселковский, Марьинский районнарның ажыл-ишчилериниң көдээ ажыл-агый машиналарының болгаш механизмнериниң септелгезинге дузалажып турар. Чамдык автобазалар шефке алган колхозтарының хереглекчилер кооперациязынга сатканы мал ажылының продукциязының, ногааларның болгаш кат-чимистерниң артыкшылдарын сөөртүү-биле чүк машиналарын чорудуп турар.

Славянск хоорайның бүдүрүлгелериниң коллективтери эки эгелекчи чорукту үндүргеннер. Олар колхозчуларны янзы-бүрү тускай эртемнерге өөредип турарлар. Кислота заводу Коминтерна аттыг колхозче механик Тарасовту, суг дамчыдыкчыларының бригадири Капустин болгаш өске-даа тускай эртемниглерни чоруткан. Олар көдээниң электрижидилгезиниң болгаш фермаларның механизациязының база радиожудулгазының талазы-биле ажылдарга киржип, оон-биле кады колхозчуларны суг дамчыдыкчыларының, электриктерниң болгаш радистерниң тускай эртемнеринге өөредип турарлар.

(СЭТА).

Дааранылга машиналарының бүдүрүп үндүрүүшкүнү улгадып турар

ТАШКЕНТ. Узбекистанда октябрь мурнунуң чарыжының киржикчилериниң мурнуку одуруунда Ташкентиниң «Красная заря» деп дааранылга фабриказының коллективи чоруп турар. Ол фабрика продукцияның санын көвүдедир болгаш оон шынарын экижидер деп хүлээлге алган. Октябрьда үс-үс муң рубльдиң пландан ажыр дааранылга кылыгларын кылган.

Фабриканың продукция бүдүрүшкүнү улуг ужур-дузалыг болуп турар. Хеп быжарынга, базарынга болгаш белен продукцияларга хөй күш үнер хол ажылдары долузу-биле чок кылдынган. Бүдүрүлгеде чеди дугаар конвейерни дөртку дааранылга цехинде тургускан. Шууштурар шугумда бедик бүдүрүкчүлүг дааранылга машиналарын тургускан.

«Красная заря» фабрика чыл эгезинден бээр бүгү 1950 чылдың дургузунда бүдүрүп үндүргени хире эр болгаш херээжен улустуң баа-ларының кедер хептерин кылып үндүрген.

(СЭТА).

Краснокамск 15 чыл болган

КРАСНОКАМСК (Молотов область). Барыын Уралдың аныяк хоорайларының бирээзи — Краснокамск он беш чыл болган. Бо үениң дургузунда ол дыка өскен. Мында Камскиниң целлюлоз-саазын комбинады туттунган. Хоорай электроэнергияны берип, аъш-чемниң болгаш үлетпүрнүң хөй бараннарын бүдүрүп үндүрүп турар.

Кудумчуларда чараш болгаш чаагайжыдыр туттунган чуртталга бажыңнары, культура-амыдыралдың албан черлериниң тудуглары туттунуп турар. Чүгле сөөлгү үш чылдың дургузунда ажылчы чоннар 22 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирген турары көрдүнген. Элээн каш школалар, уругларның он-он албан черлери, культура ордузу, шии театры, кинотеатр болгаш клуб туттунган турар.

(СЭТА).

Ногаа ажылындан ийи миллион рубльдиң олча-ажыы

СЛОБОДЗЕЯ (Молдав ССР). Карл Маркс аттыг көдээ ажыл-агый артелинде 500 гектар черни огород шөлү эзлеп турар. Бедик агротехниканы ажыглааныныңа ачызы-биле колхозчулар бүгү ногаа культураларының бедик дүжүдүн өстүргеннер. Колхоз республиканың консервы заводтарынга эрткен чылдагызындан муң тонна хөй ногааны дужааган. Оон аңгыда, күрүнеге 400 тонна томатты болгаш 200 тонна кабачокту саткан. Артель ногаа ажылагыйындан ийи миллион хире рубльди олча-ажыкка алган.

Колхозчулар келир чылын ногаа культуразының шөлүн 200 гектар улгатырар деп турар. Амгы үеде парник-теплицалыг ажыл-агый тургустунуп, ногааларның тарылга эзлештирилгезин чорудуп турар. Келир күзүн ногаа культураларының бүскү тарылгазын бир дугаар ажыглаар.

(СЭТА).

Сиген тарылгазы калбарып турар

ЕРЕВАН. Артаматский районнуң Мхчян, Баграмян, Бурастан болгаш Масис суурларының колхозтарында республикада чаа мал чеми культура болур—райграстың тарылгазы эгелээн. Бо культураны өске-даа чамдык районнарның колхозтары база тарып турар. Армениянның колхозтарында хөй чылда үнер сигеннериниң шөлү 1954 чылда барык-ла 50 хуу улгадыр.

(СЭТА).

Москва область. Наро-Фоминниң торгу фабриказында № 4 пөс-таавы цехин тургузуп турар. Чыл төнчүзүнге чедир бо цехке торгу кылыр 600 станоктарны тургускан турар.

Чурукта: чаа цехте дерилгелернин монтажы.

Чуруу **Э. Евзерихиннии.**

СЭТА-ныр пресслищези.

Украинада эң улуг эьт комбинадын Харьковта тудуп турар. Ол комбинатка элээн каш заводтар турар. Чүгле чаңгыс эьт ажылдап кылыр завод хонукта 100 тонна ажыг эьтти, колбаса кылыр завод 25 тонна колбасаны кылып үндүрер.

Чурукта: Харьковтуң эьт комбинадынын тудуушкуну.

Чуруу **М. Начинкиннии.**

СЭТА-ныр пресслищези.

Аңныыр сезону эгелээн

УЛУГ-ХЕМ

ШАГААН-АРЫГ. (**Бистин тускай корр.**). Улуг-Хем районнуң заготживсырье чери бо чылын колхозтар-биле 105 муң рубльдиң өлүк керээзин чарар планныг тургаш 141 муң рубльдиин чарган. Оон иштинде 119 колхозчу анчылар 97. 970 рубльдин өлүүн киирери-биле бот-хүлээлге алган. Ол ышкаш көдээ Советтерниң талазы-биле 62 анчылар тус бүрү керээлерлиг, ниитизи-биле 37. 925 рубльдиң өлүүн киирерин хүлээнип алгаш чоруткан.

Эйлиг-Хемниң Сталин аттыг колхозунуң анчылары 18 муң рубльдиң ан-өлүүн күрүнеге киирери-биле хүлээлге алгаш, октябрь 15-те Бии-Хемниң Ожу сыннары, Тожунуң Шеви, Улуг-Хемниң Каа-Хөл сыннары ол ынчаар аңнаары-биле 18 кижи аъттанынкан. Ол ышкаш Ийи-Талдың Жданов аттыг колхозунуң эш Кудажы удуртканы бөлүк анчылары Элегестиң Өндеш сыннарынче база үнүпкеннер.

Хендергениң Маленков аттыг колхозунуң 20 кижи составтыг анчылар бригадазы сезон үезинде 18 муң рубльдиң өлүк чүүлүн тывары-биле хүлээлге алгаш, эки белеткел-биле аъттанган.

ТОЖУ

ТООРА-ХЕМ. (**Радио-биле**). Күрүнеге ан-өлүк киирериниң планыдан 50 муң рубльдиин ажыр дужаарын Тожу районнуң мурнакчы анчыларының чөвүлел хуралы шиитпирлээн. Тывышчы эрес анчыларның сөзү оларның боттуг ажыл-ижинден карышпас.

Мурнуку чылдарга бодааргa анчыларның бо сезон үезинде үнүүшкүнү белеткел болгаш организас-даа талазы-биле эки болуп турар. Райондан баштайгы эьлчег-биле 400 ажыг анчылар аъттанган.

«Совет Тыва» колхозтан 112 кижи 19 бөлүктер, «Май бири» колхозтан 150 кижи 16 бөлүктер болуп алгаш үнген, а бөлүк бүрүзү удуртукчулут, агитаторлуг. Ниити онаалдадан аңгыда анчы бүрүзү тодаргай хүлээлгелерлиг аъттанган.

Көдээ Советтерниң талазы-биле бо чүгула кампания ажылы база-ла багай эвес тургустунган. Бо чылын баштайгы эьлчегде 150 ажыг кижи организастыг аъттанган. Районнуң анчылары Төрээн чуртунуң мурнунга берген сөзүн эьлеп шыдаарлар.

ЧӨӨН - ХЕМЧИК

ЧАДААНА. (**Телефон-биле**). Районнуң заготживсырье чери-биле керээлер ёзугаар колхозтарның шилитинген анчылар бригадалары хынамчалыг белеткетинген организастыг аъттанып турар. Хайраканда Сталин аттыг көдээ ажыл-агый артелинде анчы Сат Дагга баштаткан 7 кижи октябрь 18-те үнген.

Бригада баштайгы он хонукта азы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 36 чыл оюнга күш-ажылчы белек кылдыр он муң хире рубльдиң өлүүн киирерин хүлээнген.

Бригаданың чедиишкини

Сүт-Хөл районда Киров аттыг колхозтуң кежигүнү коммунист эш Алдын-оол бо чылын малга чем белеткели эгелээри билек, № 1 хову бригадазының сиген белеткээр бөлүүн удуртпушаан, боду-биле машинистеп, хүн нормазын 150—200 хуу күүседип келген.

Бо чылын бригада кессе чогуур 684,5 центнер сигенин күүсеткен. Бригада мал чеми белеткээриниң ажылынче ам база катап киритпкен. Ында 2 машина, 1 аът, тырбаажы, 14 аът болгаш 17 кижи үргүлчү ажылдап турар. Машинистер эштер Хөөкүй-оол, Оттук-оол, сарааттакчылар Очур-оол, Чанчываа болгаш Хүрен, бөлүкчү Инеккей онаашкан ажылынга ак-сеткилдиг мурнакчылар болуп турар.

Эш Алдын-оол бригаданың күш ажылын бедик деңнелде организастап, колхозчуларның ортузунда агитмассалыг ажылды күштелдирип, партияның XIX съездизиниң материалдарын, СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң төөгүлүг доктаалын болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң V сессиязынга эш Маленковтуң чугаазының талазы-биле тайылбыр ажылын калбартып турар.

Садыг ажылдакчыларының бүгү-эвилел чөвүлел хуралы

Садыг саарылгазын улам ынай калбартырының база күрүне, кооператив болгаш колхоз садыгларын организастаарын экижидериниң талазы-биле хемчеглерни чугаалажып көөрү-биле чыгган садыг ажылдакчыларының бүгү-эвилел чөвүлел хуралы Москвада ажытынган.

Чөвүлел хуралдың ажылында ССРЭ-ниң Садыг министерствозунуң удуртукчу ажылдакчылары, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның садыг министрлери, областарның, крайларның болгаш хоорайларның садыг килдистериниң эргелекчилери, рыноктарның болгаш трестилериниң, столоваяларның директорлары, хереглекчилер кооперациязының эвилелдериниң даргалары, магазиннериниң директорлары, садыгжылар, а ол ышкаш улустуң хереглел бараннарын бүдүрүп үндүрүп турар үлетпүрнүң төлээлекчилери киришкеннер.

Октябрь 17-де Эвилелдер Бажыңының Колонналарлыг залынга совет садыгның улам ынайгы хөгжүлдезиниң сорулгаларының дугайында улуг илеткелди чөвүлел хуралга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының Оралакчызы, ССРЭ-ниң Садыг министри эш А. И. Микоян кылган.

Илеткел соонда санал-онаалдар эгелээн. Ол хүннүң хуралынга эштер Сахновский (Украин ССР-ниң садыг министри), Диренщикова (Москваның «Детский мир» универмагының директору), Коваленко («Азовсталь» заводтуң ажылчыннар хандырылгазының килдизиниң начальниги), Ахремчик (Белкоопсоюзтуң эргелелинин начальниги), Харькова (Москваның «Гастроном» конторазының 2-ги магазинининиң улуг садыгжызы) санал бергеннер.

(СЭТА).

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ

Партияның ажыл-агыйынга корум-чурумну тургузар

Партияның ажыл-агыйынга партийжи корум-чурумну тургузары — партия организацияларының болгаш бүтү коммунистерниң чугула херээ. «Партия организацияларының составының болгаш шимчээшкининиң үчёдунуң кол документизи болза, партия биледи-биле болгаш кандидат карточказы-биле бир дөмей дугаарлыг 1936 чылда үндүрген партия кежигүннериниң база кандидаттарның учёт карточказы болур» деп СЭКП ТК-ның инструкциязында чугаалаан.

Коммунистерниң учёдунда болгаш шимчээшкининде доктаадып тургускан корум-чурумну шыңгыы сагыырын партияның Төп Комитеди негеп турар. «Коммунистерниң болгаш партия кежигүнүнге кандидаттарның учёдунуң дугайында» база «Коммунистерниң болгаш СЭКП кежигүнүнге кандидаттарның партияның бир организациязындан өске организацияже шилчириниң корум-чурумунуң дугайында» СЭКП ТК-ның инструкцияларын барымдалааш, коммунистерниң учёдунуң чаңгыс аай системазын болгаш партияның бир организациязындан өске организацияже шилчириниң чаңгыс аай корум-чурумун доктааткан.

Коммунистерниң учёдун шын тургузар чорук партия организациязының хүрээленин быжыглаарынга, күштү шын таарыштырып ажыглаарынга, коммунист бүрүзүн эки билириңге дузалаар. Районнуң партия организациязының составының учёдун шын тургузарының болгаш хүнбүрү удуртурунуң харыысалгазын СЭКП Төп Комитеди райкомнарның бир дугаар секретарьларынга хүлээдип турар.

СЭКП Төп Комитединиң айтыышкының удуртулга болдуруп алгаш, бистин областың партия организациялары партияның учёдунга корум-чурумну тургузарын элээн экижиткен. Чаа-Хөл районнуң «Тиилелге» колхозта, райкүүскомда, Өвүр районнуң «Торгалыг», «Советтиг Тываның 5 чыл ою» колхозтарда эштер Сырбыкай, Волчатов, Бадыраа, Айыжы олар секретарьлаан партия эге организациялары коммунистерниң учёдунуң талазы-биле доктааткан инструкцияны амыдырал кырынга күүсеп, учётка корум-чурумну эки тургусканнар. Ында шупту коммунистер учётта кирген, учётка кирген болгаш учёттан үнүп чоруткан коммунистерниң дугайында дыннадыгны СЭКП райкомунга доктаамал берип турар.

Оон-биле чергелештир чамдык СЭКП райкомнары коммунистерниң шимчээшкининиң дугайында инструкцияны шыңгыы сагывайн турарындан партияның учёдунуң корум-чурумун үрээр үүлдер бар. Эрзин районнуң девискээринден үнүп чоруткан коммунистер Чалбаа, Сайын-Хөө, Логашев, Рябов, Козлова, Чаа-Хөл районнуң девискээринден үнүп чоруткан Лепешко, Корчина, Гринченко олар хамааржып турганы организациядардан үндүр бижиткилээш, барган организацияларынга учётка кирер талон албаннар.

Эрзин районда «Сталинчы орук», «Чаа орук», Чаа-Хөл районда Ленин аттыг, Таңды районда Жданов аттыг колхозтарда партия эге организациялары партияның ажыл-агыйынга корум-чурумну тургуспаан. Партия хуралдарының протоколдары, кежигүн дадывыры төлээриниң данзызы болгаш өске-даа документилер чурумчуттунмаан. Моон кол чылдагааны болза, СЭКП райкомнарының талазындан эге организацияларга бо талазы-биле практиктиг дузаны багай көргүзүп турарында болур.

СЭКП-ниң Эрзин, Өвүр, Чаа-Хөл райкомнары болгаш ында эге организациялар секретарьлары коммунистерниң амыдыралын доктаамал өөренип көөрүн боттандырбайн турарындан болгаш ол ажылды ийи дугаар чергениң кылдыр көрүп турарындан коммунистерниң ажыл-амыдыралында болган өскерилгелерни учёт-карточкага киирбейн турарлар. Оон уламындан, эң ылангыя колхозтарда коммунистер колхоз бүдүрүлгезиниң кандыг адырында ажылдап турарын билип алыры кончуг берге.

Партия хуралдарының протоколдарын чогуур өйүнде кылбас, оларга эргежок чугула чурумну сагывас таварылгалар үстүнде айыткан организацияларда база бар. Партия райкомнары эге организациялар секретарьларындан ол талазы-биле шыңгыы негелде тургуспайн, оларны өөретпейн турарлар. Чижээ, Чаа-Хөл районнуң Сталин аттыг колхозта партия эге организациязының хуралдарының протоколдары райкомга бир ай ажыг саадап кээп турар.

Партияның Кызыл көдээ райкому партия хуралдарының протоколдарын чогуур үезинде таныжып көргеш, түннел кылырын чедип албаан. Харын-даа келген протоколдарны номчуваан, кандыг-даа демдеглелдер кылбайн, ниити папкаларга шыгжап турар. Ол ышкаш СЭКП-ниң Чаа-Хөл райкому база-ла протоколдарны үүгле шыгжаарынга өйлежип турар. Партия райкомнары эге организациялардан келген протоколдар биле кичээнгейлиг таныжып көргеш, аңаа чогуур демдеглелдерни кылыр, оларны шыгжаарын организация аайы-биле кылыр херек.

Коммунист кижиниң карак огу-дег камгалаар болгаш кезээде чарылбас ужурлуг үүлү партия биледи болур ужурлуг. Партия эге организацияларының секретарьлары партия билединиң ужур-дузазының, харыысалгалыының, ону кадагалаарының дугайын коммунистерге өөредир хүлээлгелиг. Чамдык коммунистер партия биледин харыысалга чок эдилеп турар. Чижээ, Чаа-Хөл районнуң Сталин аттыг колхозта партия эге организациязында бир коммунист партия биледин чидиргени, ийи коммунистерниң билеттеринде чуруктары чогу илерээн.

Партияның сан-хөөзүнүң үнер дөзү—коммунистерниң кежигүн дадывырының төлелгезинге шыңгыы чурумну партияның чамдык райкомнары ам-даа тургузуп албаан. Тес-Хем МТС-те партия эге организациязының секретары турган эш Шипилин 4 ай иштинде ол-ла районнуң көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелелинде партия эге организациязының секретары эш Петров 3 ай иштинде кежигүн дадывырын дужаарын саадаткан. Партия эге организацияларының секретарьлары кежигүн дадывырын хавырарда коммунистерниң фамилиязын алфавит ёзугаар тургускаш, дадывыр хавырткан сөөлүнде холунуң үжүүн бижидип алыр болгаш хавырып алган дадывырын айның сөөлүнде ажаалга кассазынга дужаагаш, медээни райкомга дужаар хүлээлгелиг.

Партияның ажыл-агыйында четпестерни дарый узуткааш, аңаа чогуур корум-чурумну тургузары партия организацияларындан негетинер.

М. СЕРЕН-ДОРЖУ.

Агитас-массалыг ажылды улам күштелдирер

Чаа-Хөл районнуң Ленин аттыг колхозта партия эге организациязы партияның агитас-массалыг ажылын ажыл-агыйны сорулгалар-биле хоп баштырып чорудуп турар. Эге организацияның агитколлективинде 28 агитаторлар доктаамал ажылдап турарлар. Олар мал чеми белеткээринин, тараа ажаап алыышкынының үезинде организастыг ажылдап келгеннер.

Партия эге организациязы агитаторларның ажылын контрольдап турар. Партбюронуң хуралынга 6 агитаторларның боттарының ажылының дугайында информацияларын алгылаан. Агитаторлар эштер Бегзи, Даваа, Күдер олар үлегерлиг ажылдаан дээш хуралдарга демдеглеткен.

Агитаторлар күскү ажылдарының үезинде 6 лекцияларны номчуп, 9 илеткелдерни кылган, аңаа 525 кижи олурушкан. Оон ангыда 67 ыыткыр номчулгаларны болгаш база элээн каш беседаларны 1977 кижиге кылып берген. Агитаторлар партияның XIX съездизиниң шиитпирлериби-биле чепсегленгеннер. Олар ам СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң шиитпирлерин тайылбырлап турарлар.

Колхозта хүндүлел самбыразы болгаш ажылдың адырларының аайы-биле тургустунган беш кезек черде көргүзүг самбыралары бар. Хана солун база доктаамал үнүп турар. Оларны өй-шаанда чаа материалдар-биле четчелеп турар. Агитас-массалыг ажыл көскү түннелдерни берип турар. Чижээлээрге, колхозчу эш Шижен сигенни хол кадыыры-биле хүнде гектар чедир кезип, нормазын 200 хуу күүседип турган, ол ышкаш колхозчу эш Монгуш Чылбак сиген кезер машина-биле хүнде 7 гектарны кезип, нормазын 200 хуу күүседип турган. Оон ынай тараа арыглакчызы эш Ай-оол, тудуг ажылында эш Чодурак олар хүнде нормазын 150—170 хуу күүседип турарлар.

Т. ШЫЫРАП.

Область Совединиң үшкү сессиязы

Областың колхозтарында, совхозтарында мал кыштагладыышкынынга белеткелдиң чоруп турары болгаш мал кыштагладыышкынын эрттиреринин дугайында

Областың колхозтарында, совхозтарында мал кыштагладыышкынынга белеткелдиң чоруп турары болгаш мал кыштагладыышкынын эрттирер талазы-биле сорулгалар дугайында илеткелди область Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы депутат эш **А. А. Козленко** ылган.

«ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агыйын улам ынай хөгжүдер хемчеглер дугайында» Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң сентябрь Пленумунуң доктаалында айтып турары болза: амгы үеде, кажан улус ажыл-агыйы чаа, дыка бедик чадаже көдүрүлгенде, ынчааргa мал ажылының продуктуларынга чоннуң хереглели хемчээл чок өскенде мал ажылының уламдыккан хожудаашкыны ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруун улам ынай көдүрериниң база чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдериниң оруунда улуг моондак болу берген. Пленум мал ажылын дүрген шыңгыы хөгжүдериниң талазы-биле тодаргай программаны айыткан. Мал ажылының, бир дугаар эзлчегде ниитиниң мал ажылының эң дүрген көдүрлүүшкүнүн чуртка амыдыралчы чугула ужур-дузалыг болур болгаш ам үеде партия биле күрүненин көдээ ажыл-агыйда эн-не сонгаарладып болбас сорулгазы кылдыр Пленум санап турар. Бистин областың колхозтарында болгаш совхозтарында мал ажылының талазы-биле дыка улуг четпестер бар.

Ажыл-агыйның ол чугула адыры хөй-хөй колхозтарда болгаш совхозтарда ам-даа бедик бараанныг болгаш бедик орулгалыг болбаан, малдың ажаалдазын багай тургускан.

Мал ажылын улам ынай көдүрериниң болгаш колхозтарда база совхозтарда малдың продуктулуун бедидериниң шиитпирлиг үүлдериниң бирээзи болза, 1953—1954 чылдарда мал кыштагладыышкынын чедишкинниг эрттирери болур, чүге дээрге, кыштаглаашкын болза, мал ажылының хөгжүлдезинде эң берге болгаш харыысалгалыг үе болур.

Мал кыштаглаашкынын чедишкинниг эрттиреринге бирги эзлчегде чемнер болгаш малдың кажаалары херектиг деп үүве кижи бүрүзүнге билдингир болгай. Бо бүгү болза, ажыл-херекти эки организастаанындан чедишкинниг болур ужурлуг. Областа бүгү-ле ажыктыг черлериниң 40 хуу хирези сиген кезер черлер болгаш одарлар болуп турар. Машина-трактор станциялары болгаш совхозтар малга чемнер белеткелин механизастаарынга база сиген кезер черлерни болгаш одарларны экижидиринге четчир санныг техникалыг болуп турар. Ону бадыткаары-биле мындыг чурагайларны көргүзүп болур: МТС-терде болгаш совхозтарда үүгле боду чоруур болгаш тракторнуң сиген кестирер машиналары 66, дырбааштар 27, волокушалар 16, силос доораклары 44, чемнерни үүрмектеп доораар база буска чымчадыр хайындырар херекселдер болгаш өске-даа хөй-хөй машиналар бар, оон ангыда колхозтарда болгаш совхозтарда аът-биле сиген кестирер 692 машиналар, аттың 508 дырбааштары бар.

Бир эвес бо кайгамчык улуг күштүг техниканы мал чемнери белеткээринге бүдүрүкчүлүг чөп ажыттаан болза, малга кадыг чемнериниң хереглели бисте шагда чедишкен турар ийик, а херек кырында бар турар техника дендии багай ажыглатынып турары-биле малга чемнер белеткээринин планын чыл бүрүде күүсетпейн, элээн хөй санныг малдарны бүдүн чыл иштинде чер одарынга кыш ажырып, оларның продуктулуун кудуладып турар.

Кыштагладыышкынны организастаарынга болгаш чедишкинниг эрттиреринге эн-не үнелиг болгаш шиитпирлиг күш болза, кижилер, мал ажылының кадрлары болур, олар кыштың кадыг берге үеленде, мал чемнери болгаш мал кажаалары чедишпес-даа болза, сларга даандырган ажыл-херекти ынакшыл-биле чедишкинниг күүседип, малдың азыралынга, ажаалдазынга, чемгерилдезинге болгаш малдың баш санын бүрүн камгалап алырынга ёзулуг үлегер-чижекти көргүзүп турар малчыннар эвээш эвес.

Таңды районда «Кызыл партизан» колхозтуң хойжузу эш Ноокай Оюн Арапчинович бодунуң ажаап турар коъдан хойларын кышка үргүлчү эки белеткеп турар. Аңаа тускайлап берген кажааларны болгаш мал чемнерин бүгү кыштаглаашкын үезинде билдилиг хуваап, оларны айлар аайы-биле камныг чарыгдап, хойларның кышкы кададын чөп ажыттап турар. Хойжу О. Ноокай сөөлгү алды чыл иштинде колхозка 3079 хойларны өстүрүп берген ийикпе азы 100 баш төрүүр хойлардан ортумаа-биле 110 хураганнарны доруктуруп алган. Ол-ла колхозтуң хойжузу Григорий Кирьянович Кудрявцев хой ажылынга ол ышкаш бедик көргүзүглерни чедип ап турар. Эш Г. Кудрявцев 1948 чылдан 1953 чылга чедир 3441 хойларны өстүрген ийикпе азы 100 баш төрүүр хойлардан 112 хураганнарны доруктуруп алган.

«УТКА-ның 25 чыл ою» совхозтуң улуг хойжузу, 547 баш төрүүр хойлар ажаап турар эш Балажык бодунуң чүткүлдүг күш-ажылы-биле бүгү коъдан хойну кыштаглаашкындан эки денгилделиг үндүрген, чаш төлдү бүрүн камгалап алган болгаш бөдүүн дүктүг хойларның баш бүрүзүнден-не ортумаа-биле 2,4 килограмм дүк кыргылдазын алган.

Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң саанчызы эш Шведова малды шын азырап, ажаап чемгербишаан, инектерни комплексилиг арга-биле саап алыры ышкаш зоотехниктиг хемчеглерни ажыглап тургаш, 1952 чылда аңаа быжыглаан инектериниң инек бүрүзүнден 1480 килограмм сүттү саап алган.

Бии-Хем районда «Искра» колхозтуң хаван ажаакчызы эш Суворова 1952 чылда төрүүр хаван бүрүзүнден 19 хаван оолдарын өстүрүп доруктурган. Ол ышкаш Чөөн-Хемчик районда Сталин аттыг колхозтуң хойжузу эш Күжүгет 500 баш төрүүр хойлардан 580 баш хураганнарны доруктуруп алган.

Бо чижектер болза, мал ажылын чедишкинниг хөгжүдериниң болгаш мал кыштагладыышкынын организастыг эртиреринин бүгү-ле эргежок чугула үүлдери бисте барын хереглеп турар-дыр.

Дыка хөй колхозтарның удуртукчуларында, МТС-тер болгаш совхозтар директорларында бүгү малды чемнер-биле өй-шаанда четче хандырарын чедир үнелевес чорук амга чедир-ле үргүлчүлеп турар. Ону болдурбас херек. Бай-Тайга, Сут-Хөл, Кызыл-Мажалык МТС-тери малга чемнер белеткээр ажылдан шуут чайлап турары шын эвес, колхозтарда комбайнар-биле кестинган 55,4 муң гектар тараа культураларының үүгле 16 муң гектарының азы бүгү ажаап алган черниң 29 хуузунуң саванын ажаап сарааттаан болуп турар. Саванны, мякинаны четче ажаап албаан колхозтар дыка хөй. Колхозтарның болгаш күрүненин эрге-ажыктарынга удур шак мындыг кем-буруулуг практиканы үүлгелип турарларга шыңгыы хемчеглерни хүлээдир херек. Бо чылын МТС-тер автосуггарылгаларны, чемнер болбаазырадыр талазы-биле машиналарны, чемнер бусталдырыкчыларын, чемнер дээрбедекчилерин, саван дооракчыларын тургуспушаан, колхозтарның 6 фермаларынга бүдүн механизастаашкынны нептередирин чедип алыр ужурлуг.

Бөдүүн болгаш шыктыг чемнериниң база концентраттарның планнаашкынын ноябрь 1-ге чедир доозуп, оларның камгалалын экижидерин, чөп чарыгдаарын совет болгаш көдээ ажыл-агый органнары, совхозтар директорлары хандырар хүлээлгелиг—деп, эш Козленко чугаалаан.

Илеткелчи оон ынай совхозтарның ажылында улуг четпестерни тодаргай чугаалаан. Совхозтар ам-даа колхозтарга үлегер-чижек болуп шыдавайн турар, олар малды четчир санныг чем суур-биле, кажаалар-биле хандырбааны-биле малдың продуктулуу куду, оон орулгазы чавыс, малдың уъсаазы ам-даа экиживээн. Совхозтар ажылынга удуртулганы күштелдиреринин, оларның четпестерин чоокку үелер иштинде үлезиниби-биле узуткаарын болгаш мал кыштагладыышкынын үлегерлиг эрттиреринин шиитпирлиг хемчеглерин алыры чугула.

Совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының база областың бүгү ажылчы чоннарының сорулгазы болза, СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң негелделеринге дүүштүр областың мал ажылының хөгжүлдезинде дөстүнер аргажок хожудаашкынны узуткаарын, малдың быжыг чем-суурун тургузарын, малдың болгаш куштуң баш санын кажаалар-биле хандырарын, мал ажылының продуктулуг чоруун шиитпирлиг бедидерин, малдың баш санының өзүлдезиниң дыка бедик темпилерин, малдың уксаалыг чоруун экижидерин болгаш мал ажылының продуктуларының бүдүрүлгезин дыка улгатырарын чоокку 2—3 чыл иштинде чедип алыры болур.

* * *

1953—1954 чылдарда областың колхозтарында, совхозтарында мал кыштагладыышкынынга белеткелдиң чоруп турарының болгаш ону эрттиреринин талазы-биле илеткел доозулган соонда калбак санал шүгүмчүлелдер эгелээн.

Депутат **Х. Чүргүй-оол** бодунуң саналынга Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агыйын улам ынай көдүрериниге канчаар-даа аажок улуг сагыш салыышкынын салып, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай амыдыралын уламна экижидер дээш улуг хемчеглерни ап турарын болгаш СЭКП Төп Комитединиң сентябрь Пленумунуң доктаалын амыдыралга күүседириниң чугулазын чугаалаан. Мал ажылын хөгжүдер талазы-биле Чаа-Хөл районда эвес, харын область организастарында безин турган. Мал ажылын хөгжүдер херекке кичээнгейни улгатырар херек.

—Чаа-Хөл району ниитиниң малынга чемнер белеткелин дүжүт ажаап алыышкынының мурнунда күүседип болур аргалар турган. Райкүүском мал чемнерин белеткээр талазы-биле организастыг белеткел ажылдарын баш удур чорутпаанындан сиген кезип алыышкыны сөөлгү үеге чедир үргүлчүлээн. Сөөлгү үеде шиитпирлиг хемчеглерни дем-биле ап чорутканының түннелинде район сиген белеткээринин планын күүсеткен. Областың көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелелиниң оперативтиг эвес, олутпай ажылдап турганы-биле Чаа-Хөл МТС тракторнуң сиген кестирер машиналарын үүгле сөөлгү үеде алганын шыңгыы шүгүмчүлээн. Ол ышкаш көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглерин колхозтарже чорудар ажылды дүргедедирин болгаш оларның амыдыралын экижидерин ол чугаалаан.

Каа-Хем районда Ворошилов аттыг колхозтуң инек кадарчызы депутат **Т. Орустук** сөс алгаш, ниитиниң малын менди кыш ажырар дугайында илеткелдиң эренгей болганын демдеглевишаан, малчыннарның амыдырал чуртталгазынга кичээнгейниң четпезин айыткан. — Мал фермаларында малчыннарга, ылангыя көжүп мал одарладыр кадарчыларга таарышкан байдалды Ворошилов аттыг, «Кызыл тук» колхозтарның баштаар черлери ам-даа тургуспаан. Мен кадарып чоруур инектерим-биле кады чурттап чоруур мен. Ынчангаш, мал ажылының кадрлары—малчыннарга таарышкан эки байдалдарны тургузуп бээрин болгаш мал ажылын ийиги черниң ажылы кылдыр көөр чорукту узуткаар херек.

Чөөн-Хемчик районнуң көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргеделиниң кол зоотехнии депутат **А. Кудрявцева** бодунуң саналынга район мал өстүрер планны болгаш малдың продуктуларын күрүнеге дужаарын күүсеткенин, малдың продуктулуг чоруунуң бедээнин, база малдарның уксаазының экижээнин айыткан. Районда каракуль хойларның саны 80 баш четкен. Колхозтарда мал ажылының 4-4 фермалары бар-даа болза, колхозтар хаван ажылын чугулага көрбес үүлдер бар. Малды одарладып семиртиринге кичээнгейни салганы-биле районда одарлаткан малдарның немежилге дензизи хүнде ортумаа-биле 750 грамм болган. Чамдык мурнакчы малчыннар хүнде 900—1000 грамм немежилге дензини мал бүрүзүнден ап турган. Ындыг-даа болза, мал ажылын хөгжүдер хереке дыка улуг четпестер бар. Кыштаглаашкын белеткелин район ам-даа дооспаан, ылангыя малга чемнер белеткели, мал кажааларының тудуу кедергей багай чоруп турар. Малга шиңгээлдиг чемнерни белеткээрин база чаңгыс болгаш хөй чылдың үнүштер тарылгазын калбартырын, агро-зоотехниктиг курстарның ажылдарын үндезини-биле экижидерин ол сүмелээн.

Бии-Хемниң райкүүском даргазы депутат **М. Хорлуг-оол** сөс алгаш, мал ажылының мурнакчылары—кадарчыларның, саанчыларның дуржулгаларын бүгү малчыннарга нептередип тарадырының талазы-биле пропаганда ажылдарының четпезин база малдарны одарладып семиртириниң улуг ужур-дузалының демдеглээн. Ленин аттыг колхозтуң чылгычызы эш Санчының малды чөп одарладып, чай дургузунда одарны 4—5 удаа солуп турарын ол чижекке ап чугаалаан. Малдан алыр продукту чыл бүрү-ле колхозтарда көвүдеп малдың уксаазы экижип турары-биле чамдык колхозтарда 2—3 килограмм дүктү берип турар хойлар бар. Чурттуң иштинге өстүрген хайнак бүдүрүкчү малдарны эвээш продукт берип турар малдарлыг районнарже садып сайгарар ажылды областың көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелели удуртпайн турарының уламындан колхозтарда малдарны уксааландырар ажыл четпес чоруп турар. Тудуг ажылын күштелдирерибиле тускай тудуг бригадаларын, ылангыя мал кажаалары тудар тускай бөлүктерни тургускан.

—Облкүүском бодунуң удуртулгазында турар организастардан шыңгыы негелдени салбайн турарын, облэлектро чериниң олутпай шушпен ажылдарын болгаш областың көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелели (эш Тадар-оол) районнарга боттуг практиктиг дузаламчыны бербейн үргүлчү телефон, телеграф дамчыштыр дужаал-биле удуртуп турарын шыңгыы шүгүмчүлээн.

Сут-Хөлдүң райкүүском даргазы депутат **Н. Найдын** амгы үеде районда мал кыштагладыышкынының четпес чоруп турарын чугаалавышаан, эрткен чылда Киров аттыг, Жданов аттыг колхозтар кыштагладыышкынны организас чок, чорудуп, одарларны шын эвес ажыглаанындан элээн хөй малдардан когарааның, малга чаа кажаалар тудуунуң оожум чоруп турарын, малдарның кызыраар чоруунуң улуун болгаш бруцеллёз аарыг-биле демиселдиң кошкаан демдеглээн. Колхозтарда тарылга, сиген болгаш одар шөлдерин быжыглаар ажылларны областың көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелелиниң чер тургузуушкунунуң эргелели дендии багай чорудуп турарын шүгүмчүлээш, ам кыска хуусаада колхозтарга бүгү черлерни быжыглаарының чугулазын айыткан.

Чөөн-Хемчик районда «Коммунизмче орук» колхозтуң даргазы депутат **Д. Настык-Доржу** сөс алгаш, чугаалааны болза: СЭКП Төп Комитединиң сентябрь Пленумунуң доктаалын колхозчулар чугле байырлап хүлээп алган эвес, харын ажыл херек кырынга боттандырып эгелээн. Колхоз ниитиниң, малын өстүрер планны ажыр күүсеткен, малга быжыг чем-суурну тургузарынче улуг кичээнгей салганы-биле сигенниң планын 110 хуу, силосту 100 ажыг хуу күүсеткен. Малды менди кыш ажырары-биле 40 кыштагның септелгезин, 1000 баш шээр мал кирер 2 чаа кажааны, 100 баш инек кирер 1 кажааны, тударын дооскан, тудуг ажылының темпизи дүргедеп, малчыннарга таарышкан байдалдарны тургузар дээш 4 бажыннарны кылып турар. Колхозчуларның хуу сонуургалын бедидериин талазы-биле эвээш эвес ажылдарны чорудуп, малы чок колхозчуларның малданырынга дузалап турар. Облкүүском база оон көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелели эренгей удуртулгадан чайлап, колхоз бүдүрүлгезинге чоокшулап, практиктиг дузаны доп-дораан күштелдирерин шүгүмчүлеп чугаалаан болгаш колхозта бар четпестерни дарый узуткаарын негээн.

Өвүрнүң райкүүском даргазы депутат **Н. Бойду,** Тес-Хемниң райкүүском даргазы депутат **Д. Чамзырай,** Улуг-Хемниң райкүүском даргазы эш **А. Дамдын-оол,** областың көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер эргелелиниң мал ажылының талазы-биле эргелелдиң начальниги эш **П. Ушаков** олар тус-тус саналдар бергилээн.

1953—1954 чылдарда областың колхозтарында болгаш совхозтарында мал кыштагладыышкынын белеткээриниң база эрттиреринин дугайында область Совединиң үшкү сессиязы тускай шиитпирни үндүрген.

Сессия ийиги айтырыгга киргеш, 1953 чылда область бюджединге өскерилделер дугайында областың сан килдизиниң эргелекчизи депутат **А. Каплуновтуң** илеткелин дыннап чугаалашкаш, 1953 чылда область бюджединге өскерилделерни киирбишаан, бюджеттиң ниити түнүн 128209 муңга бадылаан. Оон соонда организастыг айтырыглар талазы-биле область Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы депутат **А. Чимбаныың** информациязын дыннап чугаалашкаш, область Совединиң күүсекчи комитединиң социал хандырылга болгаш кадык камгалалының талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазындан **С. С. Сонамны** хостааш, ол комиссияның даргазынга Тыва аптека эргелелиниң эргелекчизи депутат **Э. М. Ивановны** соңгаан.

Ажылчы чоннуң культурлуг негелделерин хандырары — амгы үениң чугула сорулгазы

Көжер кинонуң ажылын сегидер

Өвүр районда көжер кинонуң ажылы мынчага чедир экиживейн турар. Районнуң ыраккы черлеринде колхозчу чонга кино-чуруктарны чедиштир көргүзер ажыл мурнукузундан экижиир туржук, улам дорайтаан. Оон туржук район төвүнге эң ооок «Коммунизмче орук» колхозтуң Бора-Шойда колхозчулары безин чыл дургузунда чангыс-даа катап кино көрбээннер.

Оон кол чылдагааны болза, улус чонну кижизидериниң чидиг чепсээ, ол чугула идеологтуг ажылды район организациялары чедир үнелеп көрбейн, кино ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазынга контрольду боттандырбайн, оларга негелде тургуспайн турарында деп санаар херек.

Мынчангаш ырак черлерде колхозтарның ажыл-ишчилеринге совет уран-чүүлдүң чугула кезээ—кино-чуруктарның үзүктелиишкин чок көргүзүүн районнуң удуртур организациялары болгаш областың культура эргелели чедип алза чогуур.

С. САНДАН-ООЛ.

Ажылга шаптыктарны болдурбас

Колхозчу чонну калбак хереглелдиң бараанныры-биле хандырар ажыл Чаа-Хөл районнуң «Победа» колхозта кошкак организастатынган.

Хову турлагларында колхозчу ажыл-ишчилерге көжер садыгларның дузазы-биле чугула хереглелдиң бараанныры эккеп садыглаарының аргазын ол колхозка тургуспаанының уламындан, сиген болгаш дүжүт ажаалдазының чугула үезинде шай, тапкы, дус, от чергелиг бараанныр үзүктелген турган.

Колхозчулар ажыл шагын чидирип, 15—20 километр ырак черлерде магазиннерже бараан садып алырыбиле шүүдеп турарлар.

Бо четпестерни болдурбазынче кичээнгейни ында колхоз баштаар чери болгаш парторганизация углаар ужурлуг.

Х. КУҢГАА.

ЧӨПТҮГ НЕГЕЛДЕ

Эрзин районда «Коммунизмче орук» көдээ ажыл-агый артели районда катышкан улуг ажыл-агыйның бирээзи. Ында школа, садыг болгаш эмнелге салбыры бар. Ынчалзажок, артельдиң төвүнде культурлуг амыдыралдың чугула адырыныц бирээзи электростанция болгаш радио тургустунмайн турар. Оларны колхозка тургузуп болурунуң аргалары бар.

Колхозчулар, көдээ интеллигенция ажыл шагынган дашкаар, кежээки хостуг үелерде чырыктың дузазын ажыглаарынга, а ол ышкаш радио дамчыдылгазын дыннаарынга улуг күзелдиглер.

К. ӨЛЗЕЙ.

Солун тарадылгазын экижидер

Совет кижилер боттарының Төрээн чуртунда, бүгү делегейде кайда, кандыг чүве болуп турарын билип алыр дээш улуг сонуургал-биле хүн-бүрү күзеп турарлар. Ону кайын билип алырыл—солундан болгаш радио дамчыштыр билип алыр.

Чаа-Хөл районда Ленин аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң колхозчулары солун чагылдазын эки чоруткан болгаш колдуунда-ла чыл хуусаага бижидип алганнар. Чыл эгезинден август айга чедир солун тарадылгазы эки чоруп турган, чагыкчылар солунну неделя иштинде доктаамал үш удаа ап турган.

Солун тарадылгазы август айдан бээр баксыраан, ийи-үш неделя иштинде келбейн баар. Ындыг болганда солуннар ээлеринге харугда мөөң-мөөңү-биле келиви билдингир. Ону чагыкчы шуптузун номчуп шыдаары берге.

Чагыкчыларның чагылдаларының болгаш чагаа харылзаазының шак ынчалдыр хожудап кээп турарының буруузу Чаа-Хөл районнуң харылзаа конторазынга (начальниги эш В. Хитровка) хамааржыр, районнуң харылзаа конторазы почтаны район төвүнден колхозка неделя иштинде бир удаа чедирип берип турар дугайында колхоз баштаар чери-биле дугуржулганы кылып алган. Ол дугуржулганы харылзаа конторазы күүсетпейн турар болгаш колхозчуларның идей-политиктиг деннелин бедидеринге шаптык болуп турар.

Солун тарадылгазын экижидип, колхоз баштаар чери-биле кылган дугуржулгазын күүседир дугайында районнуң харылзаа конторазы чогуур түннелди бодунга алза чогуур.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

МЕДПУНКТУНУҢ АЖЫЛЫНЧЕ КИЧЭЭНГЕЙ САЛЫР

Барыын-Хемчик районнуң Кара-Хөл сумузунда медпункт туруп келгенинден бээр элээн каш чылдар эрткен. Бо аразында чоннуң кадыкшылынга холбашкан биче эвес ажылдарны ол медпунктунуң чорудуп келгенин арат чон мактап турар.

1952 чылдан эгелеп медпунктунуң эргелекчизниге эш Л. Гореева ажылдап кирген. Баштайгы чылында ол база-ла мурнуку эмчилер ышкаш эки дидиртип турган, а сөөлгү үеде байдал шуут өскерилген. Ында школаның арыг-шевер байдалынга дузалашпас, ажылдаар черинге келбес, чалалгага барбас, эмнедип келгеннерге ээлдек эвес болуп турар.

«Район төвү баар» деп-ле негелделер дынналган болур. Аиаа суму Соведи аътты үргүлчү саадатпайн берип турар, а херек кырында район төвүнге барганы санныг, хөйүнде-ле Кара-Хөлде бүдүрүлге черинде барганы дынналыр. Медпунктунуң ажылын районнуң кадык камгалал киллдизинден боттуг удуртуру негетинип турар.

Н. ДАРЖАА,
И. БҮДҮЧИН.

Колхоз суурун дески чаагайжыдар

Таңдының Элегесте Будённый аттыг колхоз районнуң улгаттыр катышкан көдээ ажыл-агый артели болуп турар. Ол колхозтун төвү Элегес хемниң ийи талазында чаагайжып, өзүп олурар.

Ынчаарга колхоз суурунуң өскени-биле чергелештир, чамдык чуртталга бажыңнарында электри болгаш радио киирилгези четче хандыртынмаан.

Ылангыя Элегес хемниң мурнуу талакы эриинге тускай тургаш, ам Будённый колхозка катышкан «Победа» колхозтуң эрги сууру электри-биле болгаш радио-биле хандыртынмаан. Шынында колхозтуң электри станциязының күжү колхоз бүдүрүлгезинге-даа, хемниң ол-бо чарында чуртталга бажыңнарынга канчаптаа четчир ужурлуг. Ол үгле колхоз баштаар черниң сагыш чованчыр, ажыл-агыйжы эвезинден боттанмайн турар.

Үстүнде айытынган четпестерни чайладырынче колхоз баштаар чери болгаш парторганизация кичээнгей салза чогуур.

О. ОЮН-ООЛ.

Парлатынмаан чагааларның изи-биле

Кызыл районда «Совет Тыва» колхозта кызыл-булуң эргелекчизи Чысыңмаа бодунга онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чок, кызыл-булуңун ажытпас, номчулга болгаш лекция, беседаны колхозчуларын ортузунга багай организастап турарын шүгүмчүлээн чагааны «Шынның» редакциязы алган.

Хынап көргеш четпестерни үзүткаарының хемчээн алыры-биле ол чагааны редакция Кызыл райкүүскомче шилчиткен.

Бижиттиген нуулдр ынаап көөрге шүгүмчүлетинген үүлдер шын болуп илерээнин барымдалааш ажылынга ээ-харыысалга чоктанып, багай ажылдап турган Чысыңмааны ол ажылындан дүжүргеш оон орнунда өске кижини киирген болгаш Кызыл булуңнуң ажыл планын тургузуп, план ёзугаар ажылдап эгелей берген деп районнуң культура чыдыышкын киллдизинин инспектору эш Киим-оол «Шын» солуннуң редакциязынга дыннаткан.

Сеткилдер ыры

Сыгыр даннын бажында-ла
Сылдыстыгда тура халааш,
Албан уъжун орук каксы
Алдыы шөлге үнүп келдим.
Артыы белдиң ийин өрү
Аныяктар сөктүп чоктааш,
Кызылтастар чалгаан шөлдүн
Кыдыын чазап, чула берди.
Имиртиң-даа, шалың-шыг-даа
Ишчилерниң соруун сыкпас —
Ийи уруг өөрүн мурнай
Изиг түлүк чулуп чорлар.
Дерлиг арның чотунмушаан,
Делгемнерже көргүлээштин
Ыржыларның медээчизи —
Ындында кыс ырлап үндү:
«Комбайн деп хуулгаан эгтин
Хоогайнып чораанын көр.
Комбайнёр эжимейниң
Хостуг салып органын көр.»
Кожа чораан эжи уруг
Холун өрү чайгылааштын
Чинге хоюг үнү-биле
Чиштир улай бадырыпты:
«Трактор деп демир аъттын
Тыргыткайнып чораачын көр.
Тракторист эжимейниң
Тыртып салып оргаанын көр.»
Аразында дугурушкаш,
Аржылдарын эткилээштин
Хөлдарындан четинчшеей.
Кожа тургаш ырлажыпты:
«Колхозувус шыдалгыры —
Коллективтиг иживисте!
Хостуг хөглүг чуртталгавыс —
Коммунистиг партияда!»
Эрги көшкүн чуртталгадан
Чаза булгап үнүп келген
Эрес кыстар ырзын дыннаан
Чалыы холдар дынзыг болбайн!

О. СУВАКПИТ.

ПАРЛАЛГА

Делегейде ишчи чоннар
Демиселин, ажыл үлүүн
Аралажып билчиринин
Айтыкчызы болу берген—
Бо-ла болгай парлалгавыс
Бо хүн, даарта хүннүн келир.
Колхозчунуң, тудугжунуң
Холда туткан ажыл-ижин,
Эмчинин-даа, баштынын-даа
Эгелекчи эртем-билиин—
Парлалгавыс чонга сөглээр,
Парлалгадан чонум дыннаар.
Чөптүг херек билиглерин,
Чөвүлелдер шиитпирлерин
Тайбын күзээн бүгү чонга
Тайылбырлап нептереткен—
Парлалгавыс—совет чуртуу,
Партиянын күштүг чепсээ.

О. ЧЫЛБАК-ООЛ.

Национал театрның концерти

Чоокта даа облпотребсоюзтуң клубунга тыва национал театрның артистери чоокку районнардан келген чонга болгаш хоорайның чуртта-кчыларынга солун концертти көргүскеннер.

Орус болгаш тыва улустуң кожамык ырларын артистер Кара-кыс, Мунзук олардан база нанай улустуң национал хүрежин артист Кенденден күүсеткенин чон улуг сонуургал-биле көрген.

Д. ДАМБА-ДАРЖАА.

РЕДАКЦИЯГА ЧАГААЛАР

Профэвилел ажылын ынчаар сула тургузуп болбас

Тожу районнуң Сыстыг-Хемде ыяш ажыл-агыйының бүдүрүлге черинде профэвилел организациязы херек кырында кандыг-даа ажыл чорутпайн, анаа-ла ат кадагалап турар. Ол организацияның баштайгы даргазы А. Санаа турган. Ол профэвилел организациязының ажылын экижидер, ажылчы чон ортузунга массалыг кижизидилге ажылын чорудар талазы-биле үүнү-даа кылбаан.

Бо чылдың март айдан эгелеп, ол профэвилел организациязының удуртукчуларынга Саал болгаш Машпак-оол оларны киирген. Чаа даргалар база-ла ат кадагалап алгаш, чоруп туруп берген. Оода чадаарда кежигүн дадывырын безин хавырбастаан. Мурнунда ийи чангыс хавырып алган кежигүн дадывыры кайда-даа дужаатынмаан, чогум кымдаазы-даа билдинмес.

Ыяш ажыл-агый черинин ажылында ам үеде дыка улуг четпестер бар, ажылдың организастыы кончуг куду болуп турар. Бо чорукту эдерингe, ажылчыннарның идепкейин көдүреринге профэвилел организациязы улуг рольдуг болур ужурлуг. Ынны чок ажылды көре тура-ла хемчег албайн турар. Ангыс андарылгазын чамдык черлерде ажылдап турар трактористер предлужник чок андазыннар-биле чорудуп турар үүлдер бар. Ындыг байдалдар Димитров аттыг, Мичурин аттыг колхозтарда бар. Чамдык колхозтар тараазын ажаап алган шөлдерде саваңны, мякинаны бөлүп сараатта-арын озалдатканы-биле чер андарар ажылга доктарлыг үүлдерни болдуруп турар. Шөлдерде саваңны Калинин аттыг колхоз өртедип турар суг үүлдер бар. Бо четпестерни дүрген узуткаарынче шынгыы хемчегларни алыры чугула. МТС-тин трактористериндe күскү ангыс чер андарар ажылды эки күүседип турар трактористер эвээш эвес. НАТИ деп тракторда ажылдап турар эш Дуганчап бүдүрер ажыл нормазын 200 хуу, трактористер Назыты, Доспай-оол, Терехов олар 120—160 хуу күүседип турар.

И. ОЛДЫРЕВ.

Шагаан-Арыг МТС-тин инженер-механиги

Ажылдың шынарын экижидер

Машина-трактор станциялары колхоз бүдүрулгезин хөгжүдеринге шиитпирлиг күш болуп турар. Ындыг-даа болза, ол чугула сорулганы Шагаан-Арыг МТС ам-даа ыракта четпес күүседип турар. Эрткен чылын күскү ангыс андарылгазының планын МТС күүсетпээн. Оон ужурундан 1953 чылдың часкы тарылгазының үезинде элээн хөй черни чазын андарып тараан. Чазын удур андарып тараан тарааларның дүжүдү куду болган. Чижээ, Мичурин аттыг, Калинин аттыг колхозтарга чазын удур андарып тараан тараа культураларының дүжүдү бир гектар бүрүзүнден 2—3 центнер болган.

Эрткен чылдың четпес ажылдарының практиказындан чогуур түннелдерни үндурбээни-биле бо чылдың ангыс чер андарылгазы ол-ла колхозтарда куду шынарлыг болуп турар. Ында Шагаан-Арыг МТС-тин тракторизи эш Волков ангыс чер андарылгазын 5—7 сантиметр кылдыр андарганын айтыры чугула. Участок агроному эш Васильева шынар чок ажылды көре тура-ла хемчег албайн турар. Ангыс андарылгазын чамдык черлерде ажылдап турар трактористер предлужник чок андазыннар-биле чорудуп турар үүлдер бар. Ындыг байдалдар Димитров аттыг, Мичурин аттыг колхозтарда бар. Чамдык колхозтар тараазын ажаап алган шөлдерде саваңны, мякинаны бөлүп сараатта-арын озалдатканы-биле чер андарар ажылга доктарлыг үүлдерни болдуруп турар. Шөлдерде саваңны Калинин аттыг колхоз өртедип турар суг үүлдер бар. Бо четпестерни дүрген узуткаарынче шынгыы хемчегларни алыры чугула. МТС-тин трактористериндe күскү ангыс чер андарар ажылды эки күүседип турар трактористер эвээш эвес. НАТИ деп тракторда ажылдап турар эш Дуганчап бүдүрер ажыл нормазын 200 хуу, трактористер Назыты, Доспай-оол, Терехов олар 120—160 хуу күүседип турар.

И. ОЛДЫРЕВ.

Шагаан-Арыг МТС-тин инженер-механиги

Школа ажылын ынчаар удуртпас

«Тинлелге» көдээ ажыл-агый артелинге хамааржып турар школа Барыын-Хемчик районнуң ыраккы чери — Кызыл-Тайганың чоогунда болганындан аиаа хар эрте киир чаапкан тургулаар. Колхозтуң Эзим-Адаа деп черде эге школазы (эргелекчизи эш Кандарма) бо чылын өөредилгезин четпес белеткелдиг эгелээн.

Районнуң өске черлеринге бодаарга, Кызыл-Тайга школазы оттулар ыяш белеткээринге улуг бергедээшкинге таварышпас. Ындыг хирезинде план ёзугаар хереглетинер 900 кубометр ыяштан бо хүннерге чедир школа чанында эккеп алганы чангыс-даа кубометр чок.

Бо чылын ол ышколага 170 уруглар өөренир ужурлуг, а херек кырында бары 120, оларның иштинде күрүне хандырылгазында 60 өөреникчилер бар. Ындыг чугула өөредилге черинге белеткел хынамчалыг турар ужурлуг.

Школаның амгы байдалындан чамдык чижектерни маңаа көргүзүп болур. Аъш-чемниң курламыры тургустунмаан, уругларның кедер-хевин хар чаапкыже чедир район төвүнден чедип албаан. Ол ышкаш школаның арыг-шевери эки эвес, ында медпункт эргелекчизи эш Дорохова школаже багай хайгаарал салып турар.

Бо школаның ажылын районо мынчага чедир барып сонуургап көрбээни канчап-даа шын эвес. Бо чылдың сентябрь 27-де райкүүскомнуң даргалары эштер Красный, Пичугин, суму Соведининиң даргазы эш Чарык-Карак школага чораанныр. Даргалар чораанының соонда школаның ажылында кандыг-даа чаартылга болбаан. Школаны ынчаар чорук аайы-биле удуртуп болбас.

С. САРЫГЛАР.

Кадарчыларның харыысалгазын бедидер

Чаа-Хөл районда Ленин аттыг колхозтун чылгы болгаш хой мал фермаларының малчыннары ниитиниң малының кадагалалынга харыысалга чок чорукту болдуруп турар.

Бо чылын малды тайгаладып семиртир үеде аныяк чылгы мал кадарчылары Чалбаа, Сандан, Ашак-оол, Көк-кыс, улуг чылгы мал кадарчызы Сагаан 9 баш боргаларны, 1 улуг бени, 2 кулунну адыгга чидирткен, хой кадарчылары Сойбуу, Сандан олар 5 хойларны, 5 өшкүлерни бөрүге чидирткен.

Ниитиниң малының кадагалалынга мындыг янзылыг харыысалга чок чорукту узуткап, буруулугларга харыысалга хүлээдир херек.

Оларның негелдези чөптүг

Таңды районнуң Балгазын суурунда радио дамчыдылгазының ажылы багай.

Ылангыя область төвүнден дамчыдылганы радио белдириниң ажылдакчылары чогуур шакта улаштырвайн баар чоруктар ында хөй. Бо талазы-биле Сталин аттыг санаторийде дыштаныкчыларның болгаш Балгазын суурнуң чурттакчыларының негелдези чөптүг.

С. ДАДАР-ООЛ.

„Шынның“ материалдарының изи-биле

1953 чылдың август 27-де үнген № 167 болгаш сентябрь 22-де үнген № 185 «Шын» солунга парлатынган, чаа туттунуп турар септелге-механиктиг заводтуң тудуунда четпестерни шүгүмчүлээн үүлдерни СЭКП-ниң Тыва обкомундан хынаарга айыткан фактылар шын болган.

Туттунуп турар заводтуң тудуун күштелдирер сорулга-биле тудуг конторазын организастап, тудуг татазы-биле тускай эртемниглерни четчелеп турар. Тудуг конторазының начальнигиниң хүлээлгезинге удуртулга ажылынга дуржулгалыг, тудуг талазы-биле тускай эртемниг кижини чорудуп бээр дугайында айтырыгны ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер министерствозунга СЭКП обкому тургускан. Коллективке политмассалыг ажылды күштелдирер хемчеглерни партия организациязының секретары эш Крутова чоруда берген деп, СЭКП-ниң Тыва обкомунуң үлетпүр, садыг болгаш харылзаа киллдизинин эргелекчизинин оралакчызы эш М. Емельянцев, «Шын» солун редакциязынга дыннаткан.

КРИТИКА БОЛГАШ БИБЛИОГРАФИЯ

Тыва улустуң үлегер сөстериниң болгаш домактарының баштайгы чыылдазы

«Тыва улустуң үлегер сөстери болгаш домактары» деп орус, тыва дылдарда чыындының чоокта чаа үнгени—тыва чечен литератураның моон сонгаргы хөгжүлдезинге улуг салыышкын болган. Чыынды болза, номчукчуларның тыва чечен литературага сонуургалын улам күштелдирип турар. Ынчангаш дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институду оон-биле тыва улустуң аас-чогаалының байлак эртинезин чыр ажылдың эгезин салганын номчукчулар өөрүшкү-биле хүлээп алганы чугаажок.

Бо чыындының үнгени—школаларның болгаш аныяктарның тыва улустуң эргидеги болгаш чаа тывылган үлегер сөстерин болгаш домактарын өөренип көөрүнге, билип алырынга үнелеп ханмас улуг ужур-дузалыг. Чыындыны улуг орус дылга очулдурганы тыва чечен литератураны үгле тыва улуска эвес, а харын хөй национал улуг күрүнеиң кайы-даа булуннарында номчукчу бүрүзүнге таныштырар дээн оралдажыышкын болур.

Чыындының даштыкы хевири кончуг чараш кылдыр каастатынган. Ынчангаш ол номчукчунуң сеткилсагыжынга таарымчалыг болгаш оон сонуургалын улгатырып турар. Оон кааслалгазы ёзулуг-ла тыва национал уулзалар-биле кылдынган.

Чыынды болза, «Чаа үлегер сөстер болгаш домактар» база «Эрги үлегер сөстер болгаш домактар» деп мындыг ийи бөлүктүг. Бирги бөлүкте чаа, колхозчу тургузугну бадыткадып, күш-ажылга ынакшылды илередип, чалгааларны шоодуп, кеьжээлерни мактап турар үлегер сөстер болгаш домактар кирген. Чижээ, «Сталинчы сөс хей барбас. сөглээн соонда ыаап бүдер», «Эмге-сеске чурум кайдал—эки байлак колхозта» болгаш «Каас-тодуг чуртталга—карак кызыл ажылда» дээш оон-даа өске.

Ийиги бөлүкте бурунгунуң янзы-бүрү утка-шынарлыг чечен сөстери болгаш домактары чыгдынган. Ниитизи-биле ында шуптузу-ла кижиниң четпес талаларын шүгүмчүлээн болгаш ону элип алырын өөреткен уткалыг сөстер, чугаалар бар болуп турар. Чижээ, «Бодунуң бажында теве көрбес, эжиниң бажында тевене көөр», «Аспас дизе, хая көрүн, алдавас дизе, айтырып чор» дээш оон-даа өске.

Ындыг-даа болза, чыындыда частыыглар болгаш четпестер хөй. Чыындының арыннарының дугаар саны чок. Номда кирген чечен сөстерде болгаш домактарда тыва улустуң аас-чогаалының чечен байдалын кудулаткан частыыглар бар. Чижээ, «Кижи катап төрүтүнер эвес» дээнинде чечен байдал чок, сөөртүнчек, идегевээн чугаа хевирлиг болган. А ындыг эвес, улустуң чугаалажыры-биле алырга: «Кижи катап төрүтүнмес». «Даарта чагдан, бөгүн өкпе дээре». Оон утказын алырга, даарта барып чиир чаандан бөгүнгү өкпе дээре апарган. А улустуу-биле алырга: «Даартагы чагдан бөгүнгү өкпе дээре». Мында «даартагы» деп аазаашкындан бөгүнгү багай-даа болза, бары дээре дээни ол. «Эмге-сеске чурум кайдал—эки байлак колхозта» дээрге, шынында бисте колхозтар хөй болгай. Оон ынай, ажык үн талазы-биле деңнеп эвес, номчуурга эпчок. «Эмге-сеске чурум кайдал—эки байлак колхозтарда» дээн болза эки.

Тыва дылдан орус дылче очулдурганында четпестер база элээн хөй. Тыва дылда чечен сөстер болгаш домактар тускай аяннажылгалыг болгаш хемчээлдиг, а орус дылче очулгазында аяннажылга болгаш хемчээл чок. «Каас-тодуг чуртталга—карак-кызыл ажылда», оон очулгазы «Упорно трудись—будешь сыт и богат» болган. Мону тыва дылче очулдурарга: «Кызымаккай ажылда,—бай болгаш тодуг боор сен» кылдыр билдинер. Чечен чугаада болза, каас-тодуг чуртталганың үнер дөзү—карак-кызыл ажылда, ынчан ам бай болгаш тодуг боор сен дээн уткалыг. «Каас-тодуг», тодарадырга, «чуртталга» кол сөс болур, а «карак-кызыл ажылда» немелде болур.

Мындыг турбуже, чүве адындан илеретинген немелдени глаголдуң дужаал хевири кылдыр очулдурган, «Каас-тодуг чуртталга» деп домак чиде берген. Чечен чугааның утказы-биле алырга, мындыг болза ажырбас: «Прекрасная жизнь—в упорном труде».

Ол ышкаш «Думчукка тулганда бызаа сугжу» деп чечен домакты «Вода до носу дойдет и теленок поплывет». Мында чечен чугааның тыва дылда утказын билбейн, анаала сөс сүрүп очулдуруп каан. Шынында, кажан бызаа суга мунгашталганда, эштип кеже бээриниң аргазы бар. Мында думчук дээрге, малдың думчуу эвес, харын ёзулуг утказы: кажан айыылга таваржы бергенде, оон үнүп шыдаарының аргазы бар дээни ол.

База «Кеьжээниң мурнунда—хүндү, чалгааның мурнунда—кочу» деп чечен сөстүң очулгазы: «Молодцу—почет, лентяю—презрение» болган.

Мону мынчаар очулдурза кандыгыл деп саналдыг оис: «Трудолюбому—почет, лентяю—насмешка» кыдыр. Чүге дизе, очулгада «презрение» деп сөс таарымча чок болгаш хажыдыышкынныг болуп турар.

Чыындыга киирери-биле тыванын улустуң үлегер сөстерин болгаш домактарын чыып тургаш, олларның идейлиг утказын болгаш уран-чечен шынарын чыындының харыысалгалыг редактору эш О. Толгар-оол болгаш тургузукчузу эш И. Плоткина олар ханызы-биле өөренип көрбээни моортан билдинип турар-дыр.

Бо чыындының тургузукчузу эш И. Плоткина ында киргеи үлегер сөстерни болгаш домактарны тыва дылдан орус дылче очулдурарда, орус дылда оларга дөмей үлегер сөстерниң болгаш домактарның үлегерин ажыглавайн, массаның санал-оналын албайн, үгле думчуун бораланып ажылдааның үстүнде чижектер херечилеп турар.

Ол ышкаш, улустуң аас-чогаалын өскертип болбас турбуже, оларны туразы-биле өскертип, артык ажык үннер немеп, сөстер казып турган. Бо талазы-биле дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң дирекциязы база-ла хынамчалыг болбайн бзрганы илден-дир.

Мындыг-мындыг чамдык четпестерлиг болза-даа, бо чыынды тыва чечен чогаалдың хөгжүлдезинге биче эвес ужур-дузаны чедирери чугаажок. Мынчангаш ук чыындының дагын үндүрүлгезинин үезинде номчувчу массаның санал-оналдарын өөренип көрбүшаан, четпестерни эдип чазаары, чаа-чаа хөй үүлдерни немеп киирери чугула дээрзин, институтка болгаш чыындының тургузукчузунга сүмеледивис.

В. НАТПИТ-ООЛ,
А. ХЕРТЕК.

УЛУС ДЕМОКРАТИЯЗЫНЫҢ ЧУРТТАРЫНДА

Кореяның чаңгыс-аай демократтыг Ада-чурт фронтузунуң ТК-зының хуралы

ПХЕНЬЯН. Октябрь 12-де Кореяның чаңгыс-аай демократтыг ада-чурт фронтузунуң ТК-ның хуралы болуп эрткен.

Кореяның ССРЭ-ге чораан чазак төлээлериниң ажылының дугайында КУДР-ның Министрлер Кабинединиң даргазы Ким Ир Сен ол хуралга илеткел кылган. Кореяның чазак төлээлерин Москвага хүрээлеп турган кичээнгей болгаш сагыш салыышкыны база ооң хүлээлгезин чедиишкинниг күүседиринге идиг берип турганы дээш СЭКП болгаш Совет чазакка корей улустуң ханы өөрүп четиргенин Ким Ир Сен бодунуң илеткелинге илереткен. Кореяның чазак төлээлери-биле Совет чазактың аразынга болган чугаалажыышкыннарның чорудулгазының болгаш түннелдериниң дугайын Ким Ир Сен тодаргайы-биле чугаалаан. Ким Ир Сен Республиканың дайын сөөлүндеги катап тургузуушкунунуң болгаш тудуушкунунуң соңгаарлатынмас сорулгаларының дугайында база чугаалаан.

Хурал Ким Ир Сенниң илеткелиниң талазы-биле акы-дуңма дузаламчы, сагыш салыышкыны дээш Совет Эвилелинге бүгү улустуң өөрүп четиргенин илередип турар резолюцияны хүлээп алган. Совет Эвилелиниң дузаламчызы болза, республиканың үлетпүрүн болгаш көдээ ажыл-агыйын дүрген катап тургузарының үндезини болур дээрзин резолюцияда чугаалап турар. Совет чазак биле корей чазак төлээлериниң аразынга болган чугаалажыышкыннар корей болгаш совет улустарның найыралын улам быжыглаарының хөрээнге, корей айтырыгны тайбың шиитпирлээриниң, а ол ышкаш Ыраккы Чөөн-чүкке база бүгү делегейге тайбынны болгаш айыыл чок чорукту хевээр эртырарының хөрээнге улуг салыышкынны киирген.

(СЭТА).

Румын-совет найыралдың айы

БУХАРЕСТ. Румын-совет найыралдың айын холбаштыр октябрь 15-те бүгү чуртта «совет техниканың хүннери» эгелээн. Ол кампания болза, «Совет эртемни болгаш техниканы ажыглавышаан, ажылчы чоннуң чаагай чоруунга улам-на хөй, чиик өртектиг болгаш эң эки үүлдерни бүдүрер бис» деп лозунгунуң алаа-биле эртер. «Совет техниканың хүннериниң» дургузунда үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда совет эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин, а ол ышкаш күш-ажылдың мурнакчы совет методтарын ажыглаанының ачызында Румынияда чедип алдынган түннелдерни калбаа-биле нептередир.

Ол айга киржири-биле ында баргаан совет төлээлериниң кежигүү Киевтиң «Красный экскаватор» заводунуң токары, Сталинчы шаңналдың лауреады Б. К. Семинский Бухарестиниң болгаш Сталин хоорайның машина тудуушкун заводтарының мурнакчы бүдүрүлгечилери-биле бодунуң металл кезериниң дүрген аргазын көргүзери-биле болгаш совет металлистериниң ажылының чедиишкиннериниң дугайын чугаалап бээри-биле ужурашкан.

(СЭТА).

Чехословак ажылчы чоннарның Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседири дээш демисели

ПРАГА. Төнчүзүнге чедир ийи чартык ай арткан бирги беш чыл планнарының долдур болгаш ажыр күүселдези дээш Чехословакияның бүдүрүлгелериниң коллективтери чедиишкиннг демисежип турар.

Хамыкты мурнай нефтичилер планын күүсеткеннер. Олар чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр муң-мун тоннар нефтини бээрлер.

Дагжыларның аразындан бир дугаарында «Соколовскийниң» хүрең хөмүр даш бассейниниң «Густав» шахтазының коллективи беш чыл планын күүсеткен. Соңгу чехтиң хүрең хөмүр даш бассейнинде беш чылдың планын 11 шахталар шагдала күүсеткеннер.

Кладненскиниң хөмүр даш бассейнинде беш чыл планын бир дугаарында Чехословак армия аттыг шахтаның коллективи күүсеткен.

(СЭТА).

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ БҮГҮ-ДЕЛЕГЕЙ КОНГРЕЗИ

ОКТЯБРЬ 16-ДА ЭРТЕҢГИ ХУРАЛ

ВЕНА. Профэвилелдериниң Бүгү-делегей конгрезиниң октябрь 16-дагы эртенги хуралының эгезинде Алжириң профэвилелдер төлээлекчилериниң саналын ёзугаар Марокко-да француз колонизаторларының үүлгедиишкиннеринге удурланыышкынның текстизин хүлээп алган.

«Профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязының чыылдырганы профэвилелдериниң III Бүгү-делегей конгрезинде олуржуп турар 79 чурттарның ажылчы чоннарының төлээлекчилери болза, КНО-нуң сүмезин, улустар аразының дугуржулгаларын болгаш КНО-нуң Уставын үреп, Марокконуң муң-муң патриоттарын болгаш профэвилел ажылдакчыларын кара-бажыңнап, оларның иштинден чүс-чүс кижилерни өлүрүп турар француз чазактың Марокко-да күштерни хереглеп турар чоруунга удурланыышкынны бо документтиде чугаалап тур» деп текстиде бижээн.

Бажыңнаткан патриоттарны доп-дораан хостаар, бүгү-ле «онза хемчеглерни» күш чок болдурар болгаш бүгү-ле шөлүткеннерни чурттунче дедир эгидер; демократтыг болгаш профвилел хосталгаларын хүндүлээр; бот-шиитпирлегинилгеге улустарның эргези-биле дүүштүр марокчуларның национал негелделерин боттандырар чорукту болдуруп болгу дег, улустуң езулуг төлээлекчилери-биле чугаалажыышкыннарны эгелээрин француз чазактан негээр деп кыйгырыглыг чагааны конгресс катышкан Нацияларның Оранизациязынче чоруткан.

Ооң соонда Ди Витториоонуң илеткелиниң талазы-биле чугаалажыышкынны үргүлчүлээн.

Тринидадтың ажылчы хөрөөженнериниң төлээлекчизи—Перл Бранш англи эрге-чагыргаларның Британ Гвианазында кара-туразында үүлгедиглеринге шиитпирлиг удурланыышкынны медеглээн.

Франконуң фашистиг корум-чурумунга удур испан ажылчы чоннарның демиселиниң дугайын, Испанияда ажыл соксадыышкынныг демиселдиң өзүлдезиниң дугайын хөделиишкиннерниң чаңгыс эвинче ажылчын эвилелиниң күүскомунуң кежигүү Амаро Дель Росаль чугаалаан.

Ди Витториоонуң илеткелинде киргеан саналдар болза, боттарының социал-экономиктиг эргелери болгаш национал хамаарышпас чоруу дээш ажылчы чоннарның демиселин күштелдиринге чугула ужур-дузалыг деп совет профэвилелдериниң төлээлекчизи Л. Соловьев демдеглээн.

Пөс-таавы болгаш дааранылга үлетпүрүнүң ажылчы чоннарының Бүгү-делегей катыжыышкынының даргазы Тереза Ночага (Италия) сөс берген. Тереза Ноча Италияның, Францияның, Голландияның, Бразилияның, Мурнуу-Африканың, Барыын-Германияның болгаш өске-даа капиталистиг чурттарның пөс-таавыларының ажыл соксадыышкынныг демиселинге хөделиишкиннерниң чаңгыс-эвин боттандырарының дугайын чугаалаан.

Копенгагенниң хлеб быжырыкчыларының профэвилелинин даргазы Ильмет Линдегардтың саналының соонда төлээ Морено (Мексика) октябрь 14-түң кежээзинге чедир конгресстиң адрезинге 1040 байырлыг бижиктер, телеграммалар, чагаалар киргеан, ол болза, бүгү чурттарның ажылчы чоннарының конгресстиң ажылынче өзүп турар сонуургалының дугайын херечилеп турар-дыр деп дыннаткан.

Алжириң ажылчы чоннарының төлээлекчизи Денашур Маруз сөс алгаш, Марокконуң ажылчы чоннарының аар-берге экономиктиг байдалының дугайын чугаалаан.

Рейкьявиктиң фабрика ажылчыннарының профэвилелинин даргазы Б. Бьярнассон Исландияның ажылчы чоннарының мурнундан конгресске байыр чедирген.

Бо чылын Исландияның ажылчы чоннары Совет Эвилели-биле садыг дугуржулгазы кылырын бодунуң чазаандан чедип алган деп Бьярнассон дыннаткан.

Доминикан республиканың ажылчын ангызының төлээлекчизи Рауль Дуран республиканың ажылчы чоннары АКШ-биле шериг дугуржулгазынга удур күштүг демиселди чорудуп турар деп медеглээн.

Голландияның ажылчы чоннарының төлээлекчизи ону конгрессче ооң ажылдап турары бүдүрүлгениң ажылчыннары чоруткан деп чугаалаан, чүге дээрге, профэвилел удуртулгазы бо конгресске хамаарыштыр шын эвес турушту ээлеп турар.

Германияның ажылчы чоннарының төлээлериниң төлээлекчизи Рудольф Детер бодунуң чугаазын июль 17-де фашистиг чөнгээни сойгалап илереткенинге чыыткан.

Эртенги хуралга эң сөөлүнде Мадагаскарның профэвилелдерин катыштырарының таарыштырылга комитединиң төлээзи Эьтен Рандриамахазо чүве чугаалаан.

ОКТЯБРЬ 16-ДА КЕЖЭЭКИ ХУРАЛ

ВЕНА. Кежээки хуралды Гутьеррес (Гватемала) даргалаан. Ол Нигерияның ажылчы чоннарының төлээлекчизи Мамани Абдулайга сөс берген. Нигерияда ажылчыннарның амыдырал байдалын ол тодаргай чуруп көргүскен. Дерзиилелдер тура за-даа чок, Нигерияның ажылчы чоннары амыдырал байдалдарын эжижидер дээш, колониалдыг дарлалдан хосталыр дээш идепкейлиг демиселди чорудуп турар. Колониалдыг болгаш чартык колониалдыг улустарны төлээлээн төлээлер профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязын долгандыр улам сыры катыжарын Абдулай кыйгырган.

Ооң соонда Мексиканың ажылчы чоннарының конфедерациязында кирип турар элээн каш профэвилелдеринден төлээ ажылчын-металлург Камило Чавес сөс алган.

Профэвилел кежигүннериниң болгаш көдээ ажыл-агый ажылчыннарының (Мексиканың) дем катыштырган демиселиниң дугайын болгаш хөделиишкиннериниң чаңгыс-эвинче оруктап баштайгы чедиишкинниг базыышкыннарның дугайын Камило Чавес чугаалаан. Мексиканың бүгү-нинти ажылчын-тараачын эвилелиниң Бүгү-делегй айтырыгларының талазы-биле секретары Антонио Гарсиа Морено профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязының даргазы Ди Витториоонуң илеткелин болгаш профэвилелдериниң ында айытынган кол стратегтиг болгаш тактиктиг шугумун Мексиканың төлээлери бүрүү-биле үүлзүүп турарын ол медеглээн.

Гондурастың банан плантацияларында ажылчыннардан төлээ Альфредо Сандовал ол чурттуң ажылчын ангызы демократтыг болгаш профэвилел эргелерин эдилевейн турар болгаш дерзиилелдерге үргүлчү таваржып турар деп чугаалаан.

Гувейтиниң ажылчы чоннарының төлээлекчизи Ашраф Камель ооң чуртунда херек кырында ээлер болуп турар англи-америк нефть компанияларының ажылчыннарны кадыг дошкун мөлчүп турарының дугайын чугаалаан.

—Эргим эштер! Профэвилелдериниң чоокта чаа тургустунган комитеди бо улуг профэвилел конгрезинге ону төлээлээрин болгаш профэвилелдериниң алдарлыг Бүгү-делегей федерациязының составынга ону хүлээп алырының дугайын дилээрин меңээ дааскан деп Камель бодунуң чугаазының сөөлгү кезээнге чугаалаан.

СЭТА-ның тускай корреспондентизи.

„Исландия — ССРЭ“ ниитилелдиң конгрези

КОПЕНГАГЕН. Исландияның найсылалы — Рейкьявикке октябрь 13-те «Исландия—ССРЭ» деп культурлуг харылзааның ниитилелинин 3-кү конгрези ажытынган.

«Исландия—ССРЭ» деп культурлуг харылзааның ниитилелинин чиңгине секретары чогаалчы Кристин Андрессон кыска сөс-биле конгрессти ажыдарда чүве чугаалаан. Совет Эвилели болза, бүгү делегейге тайбынны быжыглаарынче болгаш дайынны болдурбазынче угланган тайбын политиканы үргүлчү чорудуп турар деп Андрессон медеглевишаан, тайбынның хөрээнге ажыктыг кылдыр исланд болгаш совет улустарның аразынга эп-найыралдыг болгаш культурлуг харылзааны быжыглаарын кыйгырган.

Исландияда келген совет культураның болгаш уран-чүүлдериниң ажылдакчыларының төлээлериниң удуртукчузу профессор Мясниковтуң байыр чедирип чүве чугаалаанынга чыылганнар изии-биле ужурашкан.

(СЭТА).

—o—

Бүгү-делегейниң кино фестивалынга бирги шаңналды совет кино-фильм алган

РИМ. Көдээ ажыл-агый темазынга хамаарыштырган кинофильмнериниң бүгү-делегей фестивалы октябрь 3-тен 14-ке чедир Римге болуп эткен. Бүгү делегейнин көдээ ажылагый делгелгезиниң дирекция чериниң эгелекчи чоруун ёзугаар организастаан фестивальга 28 чурттарның дыка хөй кино чуруктарын көргүскен. Аңаа киришкен чурттар болза: Франция, Англия, Италия, Швейцария, Швеция, Голландия, Норвегия, Индия, Аргентина, Япония, Совет Эвилели, АКШ болгаш өске-даа чурттар. Уран-чечен узун метраждыг болгаш документальдыг кыска метраждыг киноларны көргүскен.

Октябрь 15-те көдээ ажыл-агый делгелгезиниң кино театрынга эң эки киноларга шаңнал тыпсыр дугайында жюриниң шиитпирин дыннаткан. Уран-чечен узун метраждыг киноларның бөлүүнүң талазы-биле «Алдын мажак» деп бирги шаңналды «Василий Бортниковтуң эзп келгени» деп совет кино чуруккa тывыскан.

(СЭТА).

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

Кижиниң кадыынга тапкының хоразы

XVI үс чылда Европага тапкы тырттарын тенек чаңчылдың хевиринге киириштирип турган. Ол тенек чаңчыл бүгү чер бөмбүрзээнге калбаа-биле непетеретинген. Баштай тапкы бүрүзүн чуургаш чыттап, даңзага тырттып турган, а сөөлзүреди сигареттар тывылгылаан болгаш эрткен үс чылдың ийиги чартыында папиростар тыптып келген. Тапкы бүрүзү 20 хире янзы-бүрү хораннарлыг. Тапкы үнүжү бүгү шынарлары-биле агы, мухамор, дурман деп үнүштерге кончуг дөмейлешкек.

Ол бүгү үнүштер шупту хораннарлыг дээрзи билдингир. Тапкыда көк кислота, аммиак болгаш углеродтуң ажындызы бар. Ынчалзажок оларның эң-не хоралыы—никотин (хоранныг үүл) болур.

Никотин ханга кончуг синигичел болгаш бүгү организмче дүрген тараачал. Никотин хөй нургулайында баш мээзинге болгаш оорга үүнүнге, а ооң соонда бүгү нерви системазынга халдаар. Ол ышкаш кижиниң ийикпе амылыг амытанның өске-даа мага-бодунуң арткан органнары никотиниң хоралыг саңлдары-биле үрелип баксыраар. Бир эвес тапкы тыртпас кижи чаңгыс муңчук грамм хире никотин киир тыныптар болза, ооң ёзулуг хораннанганының демдектери дораан көстүп келир: үүрек согуушкуну дүргедээр, шагзыраашкын, баш аарыыры, кустуруушкун, холдар, буттарның донары дээш өске-даа.

Ынчаарга никотин үүгле тапкының бүрүлеринде бар, а тапкының ыжында ооң хораны чок деп болур бе? Тапкының хемчээли эвээш-даа болган дижик, ооң ыжында хораннар ол тапкының бодунуң хемчээли хире бар дээрзин, химиктиг анализтер көргүзүп турар. Тапкы бүрүлеринде бар никотиниң үштүн бир кезээ ышче шилчип, ооң-биле кады тапкызырактың өкпезинче база халдап кирер. Ооң ынай суугунуң хоолайын эрте дүглаптарга тыптып келир угарлыг хей, тапкы ыжында база бар. Кижиге ол угарлыг хей кончуг айыылдыг.

25 санныг бүдүн харжак папирос кижини өлүрүп болгу дег, ол хире хөй хораннарлыг болуп турар. Ынчалзажок кижи бүдүн харжак папиросту хүнде төндүр тырттыпкаш, ажырбайн барып болур. Чогум үзүндел ынчаш? Бир эвес хоран организмче кончуг биче хемчеглиг кирип турар болза, аңаа организмниң чоорту чаңчыгары билдинип турар. Ооң ынай кижи, харжак папиросту чаңгыстап туруп эвээш азы элээн хөй шактар болгаш-ла тырттып турар. Тапкызырактың организми колдуунда алкоголиктиң арага хораннаашкынынга чоорту чаңчыгары ышкаш, тапкының биче хемчээлдиг хоранынга шак ынчаар чоорту чаңчыгып турар. Никотин-биле хораннанганының демдектери кижиге оожум билдиртип келириндан ангыда, нервилериниң үрелиишкинин болгаш тапкыже шымдыланыышкынны безин ол эскет чок байдалга эртирер апаар.

Тапкының никотини чогум кандыг хораны чедирип, кандыг үрегдээшкиннерни болдуруп турарыл, ынчаш? Тапкылаар чорук кижиниң үүрээнге кончуг улуг хораны чедирип турар. Бистиң үүрээвис колдуунда согуг бүрүзүнде-ле 100 грамм (чартык стакан) хире ханны үндүр итпишаан, минута бүрүзүнде 70 хире согуушкуннарны кылып турар. Тапкызырактың үүрек согуушкуну дүргедээр. Ооң ужурундан үүректиң дыштанылгазы эвээжээр. Тапкызырактың үүрээ бир минутада 12 артык кыска согуушкуннарны, бүдүн дүн-хүнде 15.000 согуушкуннарны кылып турар. Ындыг болганда, 25 санныг бир харжак папирос кижиниң үүрээн хүннүн-не 1.600 килограмм ханны артыкка үндүр идер кылдыр албадап турар. Өске сөс-биле чугаалаарга, тапкызырактың үүрээ хөй артык ажылды кылып, ооң бодун үрегдээшкинге таварыштырар болгаш ооң-биле кады хан базыышкынының бедиишкининге идигни бербишаан, үүректиң шыңган эьттериниң сулараашкынын болдурар. Тапкы хан судалларынга база айыылды халдадыр: хан судалдары хээрек, кадыг болгаш эрбеннерлиг апаар.

Хан судалдарының ол аарыын эктериосклероз деп адаар. Склероз — пазылап улгаткан кижилериниң аарыы-дыр, ынчалзажок тапкызыракка ол аарыг, ооң элээн аныяк шаанда тыптып болур. Тапкы өкпеге кончуг хоралыг. Кандыг-даа ыш бүрүзү хоралыг. Ышка кижиниң харлыгып, чөдүре бээри ынчангаш аңаа эвес—ол болза, демги кижиниң организми өкпеже кирген ышты үндүр идерин оралдашканы ол-дур. А тапкы ыжы ооң-даа артык үзүн-баазын хоранныг.

А тапкызырак кижи багай агаар холуксаалыг хоран ышты тынар болганда, ооң ышталган өкпези ханче эвээш кислородту эртирип киирер апаар. Тапкызырактың туберкулёзтан аарып турар ужуру ында. Кислород багай хандыртынган өкпеге туберкулёзтуң палочкалары дээр, туберкулёз бациллдери дүрген көвүдеп өзер. Тапкызырактар аразында туберкулёз-биле аарааннар тапкы тыртпастардан барык ийи катап хөй болуп турарлар.

Тапкы чем хайылдырар органга база-ла улуг хораны чедирип болур. Тапкы ыжының саңлдары-биле чараа бестериниң ажылы база үрелир. Чаа эгелеп чоруур тапкызырактың баштайгы үеде чараазы аажок шуурааар, а ооң соонда мырыңай эвээжеп бадар. Ындыг чараа чиген чемниң шыгыдылгазынга чедишпес болур. Никотиниң саңлдары-биле чарааның составы база солчуп өскерлир, а ооң ужурунда крахмалды чигирже шилчидеринге чарааның дузазы эвээш апаар. А ол дээрге, кижиниң организминге эң-не херектиг чем үүлү болгай. Тапкының ыжы-биле холушкан чараа ижинге баргаш, чем хайылдырылгазынга ажыктыг суук үүлдү ылгаар бестиң ажылынга хораны чедирип турар.

Ижиниң суук үүлүнүң составы өскерилгеш, ооң ажыышкынын бедидер. Чем хайылдырылгазы баксырааңда, кижиниң чемге хөңү чоктаныышкыны улгадыр. Ооң ужурунда тапкызырактың ишти аарып, язвь дээр аар аарыг-биле аарыыр чорук тыптып турар. Тапкы кижиниң кадыының өске талаларын базала кошкадыр: диштерни үрээр, көөрүүнүң, дыннаарының органнарын баксырадыр, нерви системазын үрегдээр дээш өске-даа.

Чаа-ла эгелеп тапкылап чоруурларга баштың аарыыры, ооң дескинишкини илдени-биле биллинип келир. Тапкының баш мээзинге дээп халдаанының дугайын ол херечилеп турар. Тапкының саңлдары-биле мээни чемгерип турар хан судалдары баштай алгып эгелээр. А ооң соонда чыырлып турар болганын шинчилел ажылдары көргүскен.

Мээниң шын чемненилгезинин үрелишкини болгаш ооң бодал ажыл-чорудулгазының кошкаашкыны, баш аарыыр чоруктуң чылдаганнары оортан болуп турар. Кажан хан судалдары алгаанда, баш мээзинге хан агыышкыны улгадып хээр, ынчан тапкызырактың бодунга сергекшил кирип, ажылгыр мергежили көдүрүлген-даа ышкаш кылдыр сагындырар, а кажан хан судалдары чыырлып эгелээрге, мээде хан эвээжеп бадар болгаш ынчаарда кижи ээдиргей байдалче шилчип, кичээнгейи сулараар болгаш сергекшил эвес, уттуучал апаар. Тапкының хоралыг саңлдары ол дораан билдирти бээр деп бодаар болза шын эвес. Харын-даа чамдыкта тапкызырактар хөй-хөй чылдарда тырттып келзежок, тапкының үрээр күжүн, ооң аарыг халдадыышкынныг уржуун эки билбес болур таварылгалар безин тургулаар. Ынчалзажок алызы барып демги тапкызырактар кандыг-бир хоралыг айнылга таваржыры магат чок. Тапкылаар чаңчылдың болуушкуну ааа-ла таварылга эвес. Тапкылаар чорук «нервижирээн», хайыккан сеткилдиг кижилерни түр үеде оожургадыр ийикпе, азы сергеди кагылаптар чоруктар-биле харылзашкак. Ооң ол саңлдары шынында үр эвес түр болуушкун болур. Ынчалзажок, кижи тапкылаашкынга чоорту чаңчыгып олче шымдызы улам кедерээр болгаш папирос чокта, баштайгы үеде кандыг-ла албадалдыг байдалга алзып, бир-ле чүвези четпес болуп, үргүлчү-ле дилетинген чоруур, папирос тывылбаан шаанда ооң сеткили оожургавас даа. Тапкылаарын чидиргеш, чамдык тапкызырактар элээн үе эрткенде, бодунуң болгаш өске-даа кижилериниң ол бак чаңчылдарын пат-ла кайгаан чоргулаар.

«Тапкылаарының негелдези» деп улустуң адап турары шынында ол кандыг-даа негелде эвес-тир. Ол үүгле тапкылаксаар күзелдиң дугайында бодал, тодаргайлаарга, тапкыга шымдылаашкынының бот албадалдыг тенек чаңчылы-дыр. Кажан тапкызырактың тапкызы чок апарганда, ооң ол бодалы мырыңай кедерей бээр.

Тыпкылаар чорук ылаңгыя аныяк организмге кончуг хоралыг. Тапкылаар уругларның өзүлдези оожум, багай сайзыраашкынныг болгаш өөредилгеге шоолуг эвес болуп турарының ужуру ында. Эртемденнер чаа-ла тапкылап эгелеп чоруур ийикпе тапкылааш-ла элээн үр апарган школачы уругларның шинчилгезин кылып чорутканнар. Ол шинчилге болза, үс хире школачыларның 71-зиниң өзүлдезиниң шын эвезин болгаш четпестерин, 84-түнүң тыныш болгаш чем хайылдырар органнарының баксыраанын илереткен. Шинчитиргеннериниң барык дөрттүң үш кезээ угаан ажылынга тура чок, кадыы кошкак болуп көзүлген. Барык шинчитирген бүгү тапкылаар уругларның организминин халдавырлыг аарыгларга удурланыышкынны эвээш болган.

Үстүнде бүгү чугаалатынган үүлден кандыг түннел кылза чугулал? Бүгү-ле аргаларны хереглеп туруп, тапкыга чаңчыгып өөренир чоруктан уругларны баш удур чайладырын оралдажыр ужурлуг бис. Дөспес бичии оолдуң шыданмазы-биле аскынга кирген баштайгы папирос-ла ооң чаш организминге хора чедирип, кадыкшылдыг байдалын шуут-ла үреп болур. Хөрек, үүрек болгаш туберкулёзтан аарып өлгеннериниң аразында тапкызырактарының саны тапкы тырт-пастардан канчап-даа хөй болуп турар. Уругларының тапкылап эгелээр чоруу дүрүм ёзугаар хереглел эвес, а колдуунда-ла тапкылаар улуг улустары өтүнүксээр тенек күзел-биле болдунуп турар.

Тапкызырак бүрүзү үүгле бодунуң кадыынга хораны чедиреринден аңыда, уругларның кадыын база үреп, оларга тенек үлегерни берип турар болгаш тапкының ыжын тынган долгандыр турар бүгү кижилериниң кадыынга база хораны чедирип турарын уттуп болбас.

Эмчи П. ЧЕРКАШИН.

Харыысалгалыг редактор Д. О. БЕГЗИ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажың 7. ТЕЛЕФОН НАРЫ: Харыысалгалыг редакторнуң 3—62, харыысалгалыг редакторнуң орлакчызының, партийжи амыдырал культура болгаш амыдырал кылдыстериниң—3—88, харыысалгалыг секретарының 3—68, пропаганда болгаш агитация көдээ ажыл-агый, үлетпүр болгаш транспорт, чагаа кылдыстериниң 4—98, иштики информация, бухгалтерияның—3—65.

ТСО2436 Культура эргелелиниң типографиязы